

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
Ukrainian National Academy of Sciences
ІНСТИТУТ МИСТЕЦТВОЗНАВСТВА, ФОЛЬКЛОРИСТИКИ
ТА ЕТНОЛОГІЇ ім. М. Т. РИЛЬСЬКОГО
M. Rylsky Institute for Art Studies, Folkloristic and Ethnology
МІЖНАРОДНА АСОЦІАЦІЯ УКРАЇНСЬКИХ ЕТНОЛОГІВ
International Association of Ukrainian Ethnologists

НАРОДНА ТВОРЧІСТЬ ТА ЕТНОЛОГІЯ

FOLK ART AND ETHNOLOGY

№ 4, 2013 (344)
липень-серпень

Київ – 2013

ISSN 01306936 Рік заснування 2010
Індекс 74328 Виходить раз на два місяці

Засновники журналу

Національна академія наук України
Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського

Головний редактор

Ганна СКРИПНИК

Заступник головного редактора

Анатолій ІВАНИЦЬКИЙ

Відповідальний секретар

Галина БОНДАРЕНКО

Редакційна колегія

Лідія АРТЮХ, Василь БАЛУШОК, Валентина БОРИСЕНКО, Олена БОРЯК, Леся ВАХНІНА, Олег ГРИНІВ, Софія ГРИЦА, Віктор ДАВИДЮК, Іван ДЗЮБА, Роман КИРЧІВ, Олександр КУРОЧКІН, Наталія МАЛИНСЬКА, Оксана МИКИТЕНКО, Микола МУШИНКА, Леся МУШКЕТИК, Всеволод НАУЛКО, Тетяна РУДА, Григорій СЕМЕНЮК, Мирослав СОПОЛИГА, Михайло ТИВОДАР

*Рекомендовано до друку вченою радою Інституту мистецтвознавства,
фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України
(протокол № 9 від 09.07.2013)*

Народна творчість та етнологія : № 4 / [голов. ред. Г. Скрипник] ; НАНУ,
ІМФЕ ім. М. Т. Рильського. – К., 2013. – 156 с.

Редактори

Надія ВАЩЕНКО, Наталія ДЖУМАЄВА, Лариса ЛІХНЬОВСЬКА, Людмила ТАРАСЕНКО, Олена ЩЕРБАК, Лідія ЩИРИЦЯ

Редактор англomовних текстів

Павло РАФАЛЬСЬКИЙ

Оператори

Марина ГОЛЕНЯ, Ірина МАТВЄЄВА, Тетяна МИКОЛАЙЧУК, Ельвіра ПУСТОВА,
Ірина ШЕРЕМЕТА

Комп'ютерна верстка

Людмила НАСТЕНКО

Редакція не завжди погоджується з авторами статей

Адреса редакції: 01001 Київ-1, вул. Грушевського, 4
тел. 279-45-22

E-mail: etnolog@etnolog.org.ua

<http://www.etnolog.org.ua>

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
Серія КВ. № 17404–6174Р від 24.12.2010

Формат 60×84/8, 205×290мм
умов. вид. арк. 11,2

© Інститут мистецтвознавства, фольклористики
та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України

Зміст

Contents

Наукові розвідки та матеріали

Research Studies and Materials

- 7 *Балушок Василь*. Початковий етап формування етнічних стереотипів у політичній культурі українців (впливи Степу)
Balushok Vasyl. A Prime of Forming the Ethnical Stereotypes in Ukrainian Political Culture (the Steppe Impacts)
- 17 *Кривоший Олександр*. Амазонки та «амазонство» в колективній пам'яті південноукраїнського степового соціуму (XIX – перша третина XX століття)
Kryvoshiyi Oleksandr. The Amazons and «Amazonism» in Collective Memory of Southern Ukrainian Steppe Society's Ordinary People (the XIXth – Early XXth Centuries)
- 35 *П'ятаченко Сергій*. Народна культура саянів у дослідженні Івана Абрамова
Piatachenko Serhii. Folk Culture of the Sayans in the Ivan Abramov Research

З досліджень петербурзької етнологічної школи

From the Scientific Studies of Petersburg Ethnological School

- 39 *Байбурин Альберт*. Своє / чуже ім'я (історико-культурні замітки про зміну імені)
Vaiburin Albert. Own / Alien Name (Historical and Cultural Notes on Name Change)
- 57 *Резван Юхим*. Коран як символ верховної влади (до історії «Самаркандського куфічного Корану»)
Rezvan Yukhym. Quran as a Supreme Power Symbol (Towards the History of «Samarkand Kufic Quran»)
- 62 *Кудрявцева Анна, Резван Юхим*. Переклад Корану та етнографія повсякденності
Kudriavtseva Anna, Rezvan Yukhym. Translation of Quran and Everyday Life Ethnography
- 71 *Станюкович Марія*. Коли чоловіки-жерці звертаються до духів-помічників шаманок: епос, любовна магія і національні вибори на Філіппінах
Staniukovych Mariya. When the Men-Priests Appeal to the Spirit Guides of Women-Shamans: Epos, Sexual Magic and Philippine General Election

Етнографічна панорама сучасного українського села

(з експедиційних досліджень)

Ethnographical Prospect over the Modern Ukrainian Rural Areas

(From the Field Researches)

- 81 *Борисенко Валентина*. Сучасні зміни у весільній обрядовості українців (на прикладі с. Івча Літинського району на Вінниччині)
Borysenko Valentyna. Modern Changes in Ukrainian Wedding Rituals (By Way of Example of Ivcha Village, Lityn District, Vinnytsia Region)

- 91 *Бех Микола, Бондаренко Галина, Довгань Сергій, Маховська Світлана, Сіренко Сергій, Таран Олена.* Козацьке село Вереміївка: спроба монографічного дослідження
Bekh Mykola, Bondarenko Halyna, Dovhan Serhii, Makhovska Svitlana, Sirenko Serhii, Taran Olena. Cossack Village Veremiiivka: An Attempt of Monographic Research
- 106 *Боряк Олена, Буйських Юлія, Воробей Ольга, Маховська Світлана, Сауляк Богдан.* Сучасні дослідження етнокультури українців Поділля
Boriak Olena, Buiskyykh Yuliya, Vorobei Olha, Makhovska Svitlana, Sauliak Bohdan. Modern Researches on Podillia Ukrainian Ethnoculture
- 117 *Головко Олександр, Сауляк Богдан.* Подорожуючи Поділлям (етнографічні спостереження учасників експедиції у Могилів-Подільський район Вінницької області)
Holovko Oleksandr, Sauliak Bohdan. Travelling over Podillia (Ethnographic Observations Made by Members of the Expedition to Mohyliv-Podilskyi District of Vinnytsia Region)
- 123 *Красиков Михайло.* З фольклорно-етнографічних матеріалів, записаних на Белгородщині
Krasykov Mykhailo. From the Folkloric and Ethnographic Materials Recorded on the Belgorod Lands
- 130 *Ганус (Трумко) Дзвенислава.* Родильна обрядовість на Волині
Hanus (Trumko) Dzvenyslava. Birth Rites on Volyn

Рецензії

Reviews

- 134 *Курочкін Олександр.* Західний погляд на проблеми ідентичності
Kurochkin Olexandr. A Western View on the Identity Problems
- 138 *Тхоржевська Тетяна, Якиминська Любов.* Левко Юркевич і покотимська шляхта
Tkhorzhevskya Tetiana, Yakymynska Liubov. Levko Yurkevych and Kodyma Basin Gentry

Автори:

Балушок Василь — кандидат історичних наук, провідний науковий співробітник відділу «Український етнологічний центр» ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України. Коло наукових зацікавлень: обрядова соціонормативна культура середньовічного міста, обряди ініціації, етногенез та етнічна історія.

Кривошій Олександр — кандидат історичних наук. Коло наукових зацікавлень: повсякденне життя жінок України в кризові воєнні епохи, жіноча проблематика в історії України XVI — першої половини XVII ст.

П'ятаченко Сергій — кандидат філологічних наук, доцент кафедри зарубіжної літератури Сумського державного педагогічного університету ім. А. С. Макаренка, заслужений працівник освіти України. Коло наукових зацікавлень: сучасна українська поезія, український фольклор.

Байбурин Альберт — доктор історичних наук, професор факультету етнології Європейського університету в Санкт-Петербурзі, головний науковий співробітник Музею антропології та етнографії імені Петра Великого (Кунсткамера) Російської академії наук.

Резван Юхим — доктор історичних наук, професор, заступник директора Музею антропології та етнографії імені Петра Великого (Кунсткамера) Російської академії наук з наукової роботи, головний редактор міжнародного наукового журналу «Manuscripta Orientalia».

Кудрявцева Анна — web-редактор журналу «Manuscripta Orientalia».

Станюкович Марія — кандидат історичних наук, завідувач відділу етнографії Австралії, Океанії та Індонезії Музею антропології та етнографії імені Петра Великого (Кунсткамера) Російської академії наук. Коло наукових зацікавлень: етнографія і фольклор гірських народів Лусону, міфологія, традиційні вірування, епос народів Філіппін, шаманство і ритуал, етноботаніка.

Борисенко Валентина — доктор історичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України, провідний науковий співробітник відділу «Український етнологічний центр» ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України. Коло наукових зацікавлень: традиційна культура українців, історія української етнології, усна історія про Голодомор 1932—1933 років, повсякдення культури населення Чорнобильського Полісся.

Бех Микола — молодший науковий співробітник відділу «Український етнологічний центр» ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України. Коло наукових зацікавлень: матеріальна культура населення Полісся, зокрема трансформаційні процеси, етноекотологія.

Бондаренко Галина — кандидат історичних наук, провідний науковий співробітник відділу «Український етнологічний центр» ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України, Голова Національної асоціації українців. Коло наукових зацікавлень: етнопсихологія, народна звичаєво-обрядова культура, етноекотологія, народне православ'я, ідентифікаційні процеси сучасної України.

Довгань Сергій — учений секретар ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України, етнолог, краєзнавець. Коло наукових зацікавлень: народна архітектура України; музеї просто неба; трансформаційні процеси сучасного села, садиби, двору, оселі українців; естетичні особливості інтер'єру та екстер'єру житла українців тощо.

Маховська Світлана — мистецтвознавець 1-ї категорії відділу «Український етнологічний центр» ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України. Коло наукових зацікавлень: історія вивчення Слобожанщини як історико-етнографічного регіону, весільні традиції Слобідської України кінця XIX — початку XXI ст., особливості функціонування слобожанського весільного фольклору.

Сіренко Сергій — провідний мистецтвознавець відділу «Український етнологічний центр» ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України. Коло наукових зацікавлень: етнологічні аспекти рибальства в Україні, методологія етнології, краєзнавство Маловисківського району Кіровоградської області.

Таран Олена — кандидат історичних наук, науковий співробітник відділу «Український етнологічний центр» ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України. Коло наукових зацікавлень: історія української антропології та етнології, поховальна обрядовість українців, етнографія Тайваню.

Боряк Олена — доктор історичних наук, провідний науковий співробітник відділу «Український етнологічний центр»

ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України. Коло наукових зацікавлень: духовна культура українців, історія української етнографії, етнічна культура національних меншин України.

Буйських Юлія — кандидат історичних наук, молодший науковий співробітник відділу «Український етнологічний центр» ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України. Коло наукових зацікавлень: народна міфологія українців.

Воробей Ольга — аспірантка першого року навчання відділу «Український етнологічний центр» ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України. Коло наукових зацікавлень: матеріальна культура Поділля, зокрема традиційне вбрання.

Сауляк Богдан — аспірант другого року навчання відділу «Український етнологічний центр» ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України. Коло наукових зацікавлень: матеріальна культура Поділля, зокрема ремесла та промисли.

Головко Олександр — аспірант першого року навчання від-

ділу «Український етнологічний центр» ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України. Коло наукових зацікавлень: міжкультурні взаємовпливи, матеріальна та духовна культура українсько-молдовського пограниччя.

Красиков Михайло — директор Етнографічного музею «Слобожанські скарби» ім. Г. Хоткевича Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут», директор Харківського відділення «Українського етнологічного центру» ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України. Коло наукових зацікавлень: історія Слобожанщини, дослідження українського та російського фольклору, традиційна міфологія.

Ганус (Трумко) Дзвенислава — аспірантка другого року навчання відділу «Український етнологічний центр» ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України. Коло наукових зацікавлень: магичні вірування в родильній обрядовості, духовна культура українсько-польського пограниччя.

Курочкін Олександр — доктор історичних наук, професор, голов-

ний науковий співробітник відділу «Український етнологічний центр» ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України. Коло наукових зацікавлень: історія календарної та сімейної звичаєвості, питання історіографії, громадський побут, релігійні вірування, міфологія і демонологія, маскознавство, традиційні розваги й весільний фольклор, процеси етнічної ідентифікації, карнавальна-святкова культура українців та інших європейських народів.

Тхоржевська Тетяна — кандидат історичних наук, доцент кафедри культурології та мистецтвознавства Одеського національного політехнічного університету. Коло наукових зацікавлень: соціальна антропологія.

Якиминська Любов — кандидат історичних наук, доцент кафедри історії і загальних дисциплін Первомайського інституту Одеського національного університету імені І. І. Мечникова. Коло наукових зацікавлень: світоглядні уявлення українців XIX–XXI ст., етнокультурна взаємодія населення Півдня України.

АМАЗОНКИ ТА «АМАЗОНСТВО» В КОЛЕКТИВНІЙ ПАМ'ЯТІ ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКОГО СТЕПОВОГО СОЦІУМУ (XIX – перша третина XX століття)

Олександр Кривоший

УДК 396.1(477.1)“18/19”

Уперше у вітчизняній історіографії автор простежує еволюцію історичних поглядів на амазонок і «амазонство» в дискурсах вітчизняних істориків та колективній пам'яті пересічних людей південноукраїнського степового соціуму XIX – першої третини XX ст. й розглядає трансформацію авторських сюжетів про воєнну повсякденність жінок в залежності від історичних обставин.

Ключові слова: Південна Україна, амазонки, українська фольклорна традиція, «народне життя», колективна пам'ять, воєнна повсякденність жінок, наукова творчість М. Костомарова, Й. Ролле, О. Левицького, А. Скальковського, Д. Яворницького, Н. Мірзи-Авакянц, жінка-войовниця.

For the first time in the native historiography, the author traces a historical evolution of views on the Amazons and «Amazonism» in collective memory of Southern Ukrainian steppe society's ordinary people of the XIXth till the early XXth centuries. The author also examines the transformation of plots about the everyday life of women in wartime depending on the historical circumstances.

Keywords: Southern Ukraine, oral folklore tradition, «folklife», collective memory, everyday life of women in wartime, scientific work of I. Rolle, O. Levytskyi, A. Skalkovskyi, D. Yavornytskyi, woman-warrior.

Спроби осмислення комплексу подій, пов'язаних із появою на берегах озера Меотида (Азовське море) та річки Борисфен (Дніпро) войовничих жінок, названих європейськими істориками амазонками¹, започатковуються майже по їхніх слідах.

Уже давньогрецький історик і географ Геродот, що жив близько 484–425 років до н. е., на сторінках своєї «Історії» написав про те, що «у битві на річці Тармонді в Малій Азії елліни перемогли амазонок, захопили частину їхнього війська в полон і повезли жінок на трьох кораблях до себе на батьківщину. Однак у відкритому морі амазонки напали на греків, перебили їх і захопили кораблі. Не вміючи управляти ними й орієнтуватися у відкритому морі, жінки-войовниці² не змогли повернутися додому: вітер заніс кораблі аж до берегів Меотиди. Амазонки зійшли на берег, у степи. Там вони побачили табун коней і захопили його. На цих конях амазонки почали грабувати Скіфську землю і... творити повсякденну історію жінок України воєнної епохи...³

Дещо згодом амазонки й молоді скіфи почали жити разом... Так на схід від Азовського моря (Меотидське озеро) з'явилося плем'я савроматів, породжене цими войовничими жінками... Унаслідок такого походження «сарматські жінки... дотримуються давніх звичаїв [курсив автора. — О. К.], часто їздять верхи на полювання разом зі своїми чоловіками, а іноді наодинці; приймають участь у війні, носять той же одяг, що й чоловіки...» [17, с. 33–62]. Отже, ознайомлений з «давніми звичаями» племені савроматів Геродот був переконаний, що сармати з'явилися на світ від шлюбів скіфів з амазонками і що сарматські жінки продовжують спосіб життя (традиції)⁴ амазонок. Сармати — це загальна назва споріднених зі скіфами кочових іраномовних племен скотарів, що вживалася еллінськими та римськими істориками... У савроматів усі чоловіки й багато молодих жінок були воїнами. Частина войовничого сарматського населення з часом влилася в степове праслов'янське середовище. Розповідь Геродота про амазонок у Скіфії поступово ста-

ла канонічною і на багато століть наперед закріпила за степами Північного Причорномор'я та Степового Подніпров'я славу місцезнаходження легендарних жінок-воївниць.

Хоча існували й інші версії стосовно місця проживання амазонок — Кавказ, Мала Азія та Північна Африка, проте основну увагу слід звернути саме на Північне Причорномор'я, побережжя української частини Приазов'я, оскільки давні греки найвільніше могли там бувати і спостерігати за побутом та повсякденним життям народів, що населяли ці землі. Інший давньогрецький учений V—IV ст. до н. е. Гіппократ у своєму відомому творі «Про повітря, воду і місцевість» також наголошував на тому, що савроматські жінки їздять верхи, стріляють з луків і кидають дротики, сидячи на конях, і б'ються з ворогами, поки вони дівчата, а заміж вони не йдуть, поки не заб'ють трьох ворогів, і оселяються жити з чоловіками не раніш як принесуть звичайні жертви. Та, що вийде заміж, перестає їздити верхи, поки прийде потреба поголовно виступати в похід [78, с. 13].

Матерями войовничих скіфів називав степових амазонок і Гелланік Мітіленський, що жив у 486—395 роках до н. е. [16, с. 167]. Ще один ранній автор, Діодор Сицилійський, ніби підсумовуючи висновки своїх попередників, зазначав, що «у цих народів жінки, як і чоловіки, залучаються до війни й ніскільки не поступаються їм у хоробрості, тому багато великих подвигів було звершено славними жінками не тільки в Скіфії, але і в сусідніх з нею землях» [47, с. 310]. Отже, скіфських жінок-воївниць за потреби брали до війська поряд із чоловіками. Їхнім озброєнням були луки і стріли, рідше — списи, мечі, ще рідше — захисний обладунок [76, с. 4—13]. У V — першій половині IV ст. до н. е. з жінок-воївниць могли складатися особливі легкоозброєні загони, кількість яких становила близько 25 % від загальної кількості скіфського війська [76, с. 13—16].

Утім, і військові традиції амазонок, і «амазонство»⁵ ще й досі перебувають на маргінесі

як воєнно-історичних досліджень, так і студій з історії жінок України⁶. Під тиском різновекторних ідеологій та історіографічних традицій сусідів України⁷ вітчизняні дослідники практично виштовхнули за межі суспільного, а отже, і за межі історичного, воєнну повсякденність⁸ жінок, які населяли українські землі в VII ст. до н. е. — XVIII ст. н. е. Це можна зрозуміти лише виходячи з того, що вивчення історії — соціальна діяльність, підпорядкована тенденціям часу і місця [73, с. 13].

Викладене вище переконливо свідчить про те, що наукове дослідження та всебічне глибоке висвітлення проблематики, пов'язаної з появою в культурному просторі південноукраїнських степів амазонок і «амазонства» [воєнної традиції жінок. — О. К.], має як теоретичне, так і практично-пізнавальне значення. Тим паче, що ця тема містить ряд дискусійних питань, які потребують кардинального переосмислення.

Заявлена в назві нашої статті проблематика зумовлює не лише вибір предмета дослідження — специфіку присутності / несутності в колективній пам'яті південноукраїнського степового соціуму сюжетів про амазонок і «амазонство» — військові традиції жінок пізніших часів, але й визначає місце (обмежену берегами озера Меотиди та річки Борисфен територію, на якій, за свідченнями давньогрецьких істориків, у VII—II ст. до н. е. проживали громади войовничих жінок) та її хронологічні рамки, які охоплюють період з XIX по першу третину XX ст.

Нижня хронологічна межа пов'язана з початком активної роботи збирачів народної пам'яті — регіональних істориків-краєзнавців, етнологів, фольклористів Півдня України (накопичення фольклорного матеріалу та перехід до його наукового осмислення — 50—70-і роки XIX ст.) [28, с. 5]. Інформація про активну присутність жіночої складової у традиціях войовничого південноукраїнського степового соціуму була зафіксована ще на початку XIX ст. [52, с. 89] архієпископом Гавриїлом (Розановим). Архієпископ Кате-

ринославський, Херсонський і Таврійський Гавриїл (1781–1858) [29, с. 17–20] записав спогади колишнього запорожця Микити Леонтійовича Коржа⁹ (1731–1835), у яких тилове повсякдення українських жінок постало як знаковий символ запорозького козацького життєустрою. У контексті розповіді про тилову повсякденність козаків-запорожців Микита Корж описав звичай, за яким лише жінка могла зберегти життя засудженому на смерть козакові, якщо відважувалася вийти за нього заміж [75, с. 24]. Саме архієпископ Гавриїл, поруч з Ізмаїлом Срезневським (1812–1880) [29, с. 14–17] та Аполлоном Скальковським (1808–1898) [29, с. 20–23] поклав початок історико-етнологічним дослідженням колективної пам'яті¹⁰ мешканців регіону [25, с. 13–19], на території якого в давні часи нібито проживали войовничі степові жінки.

Верхньою хронологічною межею визначаємо 20-і роки ХХ ст., коли на Півдні України (зусиллями більшовицької влади) почала консервуватися мислительна парадигма кінця ХІХ ст. з поправкою на «марксизм-ленінізм».

Об'єктом дослідження став комплекс усних історичних джерел (легенди, перекази, історичні пісні), записаних в ХІХ — першій третині ХХ ст. між береговою лінією Азовського моря, з одного боку, та лівим берегом Дніпра — з другого. У межах аналізу виокремлено дві базові проблеми: методологічну й концептуальну. Методологічна полягає в неусталеності понятійно-категоріального апарату та тих утрудненнях, з якими пов'язане надто пряме перенесення пояснювальних схем предметних методологій, запропонованих різними пам'ятоорієнтованими секторами суміжних з історією дисциплін [33, с. 162]. Концептуальна пов'язана зі спробою сепарувати зміни парадигмальних підходів щодо ідентифікації та осмислення історичних подій і явищ, які відбулися в українських землях у VII ст. до н. е. — ХVІІІ ст. н. е., виявити відповідну зміну акцентів стосовно минулого (колективна пам'ять) в умовах трансформації українського суспільства.

В основі пропонованої розвідки — європейська концепція «народного життя» (Volkskunde), яка передбачає реконструкцію щоденного життя людей на матеріалах досліджень регіональних істориків-краєзнавців, фольклористів, антропологів та географів [84, с. 37]. Американський фольклорист та антрополог Дон Йодер (Don Yoder) свого часу зауважив, що згаданий вище підхід передбачає «повне залучення всього наявного наукового потенціалу для дослідження народного життя і культури як на загальнонаціональному, так і на регіональному рівні» [84, с. 25]. Дослідник наголошує на «традиційному характері» народної культури, адже ця культура заснована на традиціях і передається завдяки існуванню певних традицій (наприклад, усної фольклорної) [79, с. 17]. Поділяючи загалом переконання Д. Йодера, зазначимо, що вироблена соціумом традиція (скажімо, фольклорна традиція зображення образу жінки-войовниці), як правило, є беззаперечною можливістю входження індивіда, мікрогрупи чи соціального прошарку в історію. Саме через традицію (її наявність) можна вписатися в конкретний історичний період, знайти своє місце в соціумі, а отже, — легітимізуватися [42, с. 22].

Застосування концепції «народного життя», на думку Д. Йодера, сприяє «демократизації історії», адже головний наголос у дослідженнях змінюється з політично домінуючої меншості, діяльність і погляди якої відбиваються у виданих нею законах та різних адміністративних документах, на «підлеглу, менш відому більшість» [84, с. 47]. Відтак авторське конструювання пропонованої розвідки вибудовуватиметься на твердженні Д. Йодера про те, що «культура заснована на традиціях і передається завдяки існуванню певних традицій» та припущенні автора про те, що елементи, які одного разу потрапили в кров і єство народу, хай навіть у дуже давні часи, ніколи не зникають безслідно.

Починаючи аналіз джерельного матеріалу, візьмемо до уваги той факт, що буденні структури життя пересічних жінок, які проживали

в нинішніх межах південноукраїнського степу в VII ст. до н. е. — XVIII ст. н. е., їх своєрідний ментальний і психологічний склад, щоденні практики окремих ординарних жінок або їх груп, носіїв повсякденних інтересів практично не були в центрі уваги вітчизняних дослідників. А тому із багатьох дослідницьких методів та методик, вироблених сучасною історичною наукою для «історії повсякденності»¹¹, «усної історії»¹², «жіночої історії»¹³ та «воєнно-історичної антропології»¹⁴ для нашого дослідження ми обрали агрегативний метод, який дозволяє збирати окремі факти для складання загальної картини події чи явища, і казуальний, котрий дає можливість детального розгляду унікальних і нетипових явищ, що спричинили зміни в соціальній психології та суспільній свідомості групи чи груп людей. Корисним буде і вироблений школою Анналів етноісторичний підхід, який дає змогу бути уважнішим насамперед до деталей повсякденного життя «маленьких людей».

Шукаючи «сліди» воєнної повсякденності жінок VII ст. до н. е. — XVIII ст. н. е., будемо збирати, «критично відтворювати і ретельно аналізувати щонайменші свідчення» [24, с. 10] про буденні структури життя людей тієї епохи, їх своєрідний ментальний і психологічний склад та про особливий досвід участі жінок у війнах, революціях, локальних збройних конфліктах означеного періоду та реаліях, що їх супроводжували — розквартируванні військ, військових заготовках, військово-санітарній діяльності, забезпеченні повсякденних потреб життєдіяльності військових угруповань і т. ін. [38, с. 141].

Відтак спрямуємо дослідницьку увагу на легенди, перекази та історичні пісні, які були записані істориками-краєзнавцями й фольклористами в межах Північного Приазов'я й колишнього Запорожжя, історико-географічної області, яка тривалий час була тісно пов'язана з утвердженням на історичній арені воєвничої чоловічої спільноти — козацтва. Відображення дійсності в цьому типі історичних джерел, поза всяким сумнівом, має характер

художнього осмислення дійсності (у писемних джерелах ця риса трапляється лише в художніх творах). Проте фольклор за своє багатівікове існування виробив досить стійку систему художніх образів, які своєрідно й неповторно відображають реальне життя. У цій системі, окрім інформаційної, на думку сучасного російського історика Лева Пушкарьова, закладена ще й «емоційна оцінка дійсності, яка подекуди дає дослідникові більше для характеристики поглядів і почуттів народу, аніж точні фактичні дані» [64, с. 61]. Основним змістом більшості історичних пісень [5, с. 75] і переказів є описи якщо не реальних, то дуже наближених до реальності (цілком вірогідних) історичних подій [1, с. 11–12], які привертали увагу й відображалися у свідомості окремих, наділених здатністю до такого типу ретрансляції історичної пам'яті, індивідів. Зважаючи на той факт, що традиція з часом відсіяла більшість другорядних (для свідомості реципієнтів, котрі знаходилися в інших часових координатах) деталей і наповнила перекази новим ідеологічним навантаженням, призначення цього виду народної прози залишилося незмінним — відбивати уявлення народу про своє історичне минуле в усній формі. Слушним (у цьому контексті) видається твердження сучасної української дослідниці Людмили Іванікової про те, що «усна історія нерідко дає багатий деталями матеріал про ті події, які не зафіксовані в офіційних даних» [29, с. 89]. За спостереженням автора, перекази, думи та історичні пісні детальніше й головне — правдивіше змальовують психологічний стан та реалії повсякденного життя людей і докільля, аніж заформалізовані, політично та релігійно заангажовані архівні джерела.

Отже, маємо підстави наголосити на тому, що для пошуку «слідів» воєнного повсякдення жінок у культурних практиках воєвничого степового соціуму використання усних (фольклорних) історичних джерел є цілком виправданим. Маємо переконання, що вони (усні історичні джерела) через відображення сценаріїв повсякденного життя в умовах воєн-

них дій (фронт і тил), емоційних реакцій людей на ті чи інші життєві обставини дадуть змогу «побачити» спосіб життя суспільства в умовах воєн, зміни в настроях та буденних діях жителів конкретної місцевості й регіону в цілому [38, с. 141–142]. Аналізуючи легенди, перекази та історичні пісні, матимемо перед собою домінуючу суспільну (народну — «підлеглої, менш відомої більшості») низку цінностей, що були характерні насамперед для ХІХ — першої третини ХХ ст. й у світлі яких і повинна постати непринадність [60, с. 368] / принадність (сильна жінка: войовниця, політик, магнатка) [40, с. 128–136] становища жінки, побаченого крізь призму чоловічих уявлень про благо. Виявлені в процесі евристичного пошуку усні історичні джерела згрупуємо за належністю відображених у них подій до фронтової повсякденності — самі війни, революції та локальні збройні конфлікти та тилової — реалії, що ці війни, революції та збройні локальні конфлікти супроводжували.

У легенді під назвою «Дівоча слобода», записаній наприкінці ХІХ ст. в місті Мелітополі краєнавцем П. Дзяковичем зі слів останніх кочівників-ногайців [55, с. 49], розповідається про місцезнаходження [«урочище Киз-Яр», де Киз — дівчина, яр — глибока балка. — О. К.] та повсякденність орди жінок-войовниць. «Це були хоробрі жінки. Вони чудово рубалися і стріляли з луків у бою, їздили верхи на конях, дуже часто перемагали і брали в полон чоловіків. Керувала цими жінками-войовницями і водила їх на війну цариця великої краси» [21, с. 21]. «Узятих у полон мужчин цариця розподіляла своїм одноплемінницям-воїнам, але життя цих чоловіків було незавидним. Вони повинні були виконувати найважчі чорні роботи, а якщо жінка-воїн залишалася незадоволеною своїм чоловіком, то його без церемоній убивали, вона серед нових полонених обирала собі іншого. З дітей, що народжувалися, залишали жити тільки дівчат і навчали їх військовій справі. Вони росли мужніми й красивими на просторах безкрайніх степів. А хлопчиків убивали відразу після появи на світ.

Так існувало це жорстоке царство жінок-воїнів, доки в одній із війн красуню-царицю не взяла в полон чоловіча орда...» [21, с. 21–22]. Цікаво, що саме в цій місцевості (Кизиярська балка) в 1948 році робітники силікатного заводу, за свідченням історика і краєзнавця Б. Михайлова, випадково знайшли поховання жінки-войовниці [55, с. 50]. «Перед землекопами відкрилась казкова картина: в могилі лежала цариця гуннів, на голові якої знаходилась золота діадема (корона), а на грудях і ногах виблискували дорогоцінні і напівдорогоцінні камені в золотій оправі. Поряд з нею — меч, котел, дзеркало і кінське сідло, оббите золотом» [55, с. 50]. Отже, маємо підстави говорити про достатньо правдиве відображення¹⁵ (віддалене в просторі й часі респондентом) реалій воєнної повсякденності «орди» жінок-войовниць.

Перекидаючи місток до групи джерел, які містять інформацію про воєнну повсякденність жінок пізніших епох, матимемо на увазі той факт, що в традиціях етносів, які приходили в південноукраїнські степи після скіфів, «амазонство» — традиції воєнного активізму жінок, отримало продовження. Очевидно, мінливий ритм існування в Степу, де людина щохвилини мусила бути готовою перейти від мирних занять до війни, покладаючись лише на власну кмітливість, мужність та Божу ласку, вимагав інакшого внутрішнього закону і порядку, аніж той, що був вироблений інституціями стабільного світу¹⁶.

Половці, котрі прийшли після скіфів і сарматів, залишили в південноукраїнських степах не лише багато кам'яних жіночих скульптур — «кам'яних баб» [74, с. 124], часто зі зброєю, але й перекази про воєнні традиції половецьких жінок, більшість яких, за спостереженнями європейських мандрівників Рубрука і Плано Карпіні, спритно скакала верхи на конях і добре володіла зброєю [63, с. 100–101]. Походи на Русь, Візантію та постійний захист кочовищ потребували максимальної напруги військових сил. Тому природно, що в цьому воєнізованому соціумі почали з'являтися жінки-богатирки.

Давньоруські [правобережні. — О. К.] биліни теж не обходять увагою традицій войовничих жінок-богатирок. У билинного богатиря Святогора, прообразом котрого був князь Святослав Завойовник, наприклад, була дружина «полениця» — жінка-воїн, «богатирського роду, воїнству навчена» [13, с. 196], яка часто супроводжувала його у військових походах. Дружина сотника Ставра Годиновича Катерина Іванівна в борецькому поєдинку перемагала кращих богатирів князя Володимира, а його самого — у стрільбі з лука та грі в шахи [32, с. 203].

Народною уявою створено героїчні образи руських жінок-богатирок — «полениці» Настасії Микулични — дружини богатиря Добрини та Настасії-королівни — дружини богатиря Дуная. Та й саме слово «полениця» несе в собі, на наш погляд, смислове навантаження, пов'язане з участю жінки у воєнних діях. «Полениця» — це та жінка, що виходить в «поле» воювати — бере участь у військових походах [13, с. 196], захищає, оберігає (бреги, обреги, обереги, берегині) свою землю, свій народ, рідний дім від нападників.

У давньоруських билинах є вказівки й на те, що в підпорядкуванні жінок-княгинь часто були великі військові загони. «Гой, еси, Іван Годинович! Візьми ти у мене, князя, сто чоловік могутніх руських богатирів; у княгині ти бери інші сто!» Підтвердження цьому знаходимо у скандинавській сазі про Олафа, сина Тріггвієвого. Вона подає звістку про те, що «у русів жінки князівські утримували половину дружини і отримували з казни гроші для її утримання» [18, с. 343].

На межі XV—XVI ст. в хроніки, світську літературу та інші культурні практики Речі Посполитої проникає закорінений в ідеологемі про особливу природу сарматських жінок образ сильної, мало обмеженої в особистих правах жінки-шляхтянки — володарки фортець і захисниці степових кордонів польсько-литовської держави [85, с. 61]. У тогочасній польській літературі, зі слів американської дослідниці Лінн Любамірські (Lynn Lubamersky),

навіть складається окремий літературний жанр, у якому «надзвичайні жінки, які ведуть себе, як чоловіки» [53, с. 34], прославляються (а не висміюються, як то було зазвичай у більшості країн Європи) та втілюють гідний для наслідування архетип жіночої потуги. Виявлені нами фольклорні джерела (зафіксовані в межах колишнього Запорозжя в XIX — на початку XX ст.) також подають інформацію про амазонок та «амазонство» — воєнну активність жінок, що повністю спростовує висновок американської професорки Л. Любамірські про те, що образ войовничої жінки, захисниці східних степових кордонів Речі Посполитої склався виключно в польській культурній традиції [53, с. 33–34].

У переказі «Могила Настина» (в інших варіантах — «Могила Насті»), записаному Д. Яворницьким у другій половині XIX ст. в с. Котівці на Катеринославщині (нині — Дніпропетровська обл.) від С. Сатани [66, с. 252], фіксується інформація про «амазонство» — воєнну повсякденність відважної жінки-войовниці на ймення Настя.

Ця Настя носила шаблю, шаровари, шапку і «держала у себе ватагу козаків, а ніхто того не знав, що вона дівка... Кілька років правила вона за козака. А як умерла, то тоді тільки й дізналися, що вона дівка» [66, с. 204]. Відвага, сила й хоробрість цієї жінки, очевидно, були такими великими, а її дії як ватажка такими вправними, що козаки навіть не здогадувалися, що ними керує «отаманша». Архетип ¹⁷ жінки-войовниці в цьому разі включає в себе доволі розповсюджену на українських землях традицію перевдягання в чоловічий одяг, підмальовування вусів, гоління голови і т. ін. — візуальна репрезентація «амазонства» — «очоловлення», з набуттям традиційних зовнішніх ознак воїна жінками-войовницями. Інформацію про подібні до описаного випадки подають як усні, так і писемні джерела ранньомодерної доби. Італійський хроніст XVI ст. О. Гваньїні, наприклад, описуючи події 1524 року на Поділлі, відзначив, що серед загиблих захисників замку Прухнік було зна-

йдено й «тіла жінок, переодягнених у чоловічий одяг [курсив автора. — О. К.]. Для того, аби їх не розпізнали, жінки поголили собі голви [курсив автора. — О. К.]» [20, с. 11].

Записаний краєзнавцем А. Ковальовим на Дніпропетровщині (у межах колишніх Запорозьких Вольностей) переказ розповідає про безпосередню участь жінок у бойових діях козацьких підрозділів. У повстанні під проводом Якова Острянина (1638 р.) активну участь брала дружина козацького сотника Семена Мотори — Варвара [61, с. 104–105]. Особливо відзначилася вона під час захисту повстанського табору біля Жовнина на р. Сулі. Острянин нібито доручив Варварі Моторі стріляти в особливо важливих персон у ворожому таборі, приставивши до неї шість козаків заряджати мушкети та готувати стріли.

За переказом, розвідники Потоцького виявили, що джерелом «особливого зла» з боку козацького табору є відьма, яка безпомилково підстрілює ротмістрів і вельмож. Перебіжчик реєстровець повідомив, що та відьма зветься Варварою Кодак. «Потоцький нібито наказав відкривати гарматний вогонь по всякій жінці, яку буде помічено в козацьких шанцях. Дуже багато жіноцтва полягло від розривів порохових ядер», серед них, за переказом, загинула і Варвара Мотора [61, с. 105].

Інформацію про «амазонство» жінок України ранньомодерної доби подають також фольклорні джерела, записані й поза межами Нижньої Наддніпрянщини [65, 34]. Особливо в цьому контексті виділяється історичний переказ про войовничих жінок з міста-фортеці Буші. Коли переважна більшість чоловіків захисників фортеці загинула, жінки та дівчата продовжували чинити опір регулярним частинам польського війська, аж доки дружина бушанського сотника Звисного Олена не підпала порохом... [65, с. 23–30]. Історичні джерела свідчать про те, що в козацьких таборах часто перебувала значна кількість жінок, які супроводжували козацькі загони в походах. Це, як правило, були «білоголови» — дружини козацької старшини та заможних

козаків, «дівки-бранки», куховарки, «ворожки-чарівниці», оточені гуртами помічниць, які, за необхідності, виконували різноманітні функції: від сестер-жалібниць до зв'язкових, кур'єрів, агітаторів, диверсантів і шпигунок [39, с. 21]. Сучасник розгрому підрозділу козацького полковника Донця під містом Заславем польський поет середини XVII ст. М. Кучкаревич зазначив, що, увірвавшись у козацький табір, поляки захопили «козацьку чарівницю Солоху», яку спочатку піддавали тортурам, а потім спалили [14, с. 329]. Автор козацького літопису кінця XVII ст. Самійло Величко, описуючи бій під Заславем, також наголошує на участі в ньому сестри полковника Донця, яку визначає як учасницю козацького герця, і «чарівниці» та її товаришки [14, с. 329]. Самійло Величко і вже згадуваний польський поет М. Кучкаревич сходяться на думці про те, що сестра полковника Донця Солоха з товаришками «амазонствувала» — брала участь у військовому поході, перебувала в бойовому козацькому (читаймо: чоловічому) таборі і «пробувала щастя в козацьких герцях», що личило лише найвідважнішим воїнам [14, с. 329].

В історичній пісні про козака Супруна («Ой не знав козак») [62, с. 587–588], який, потрапивши в ординський полон, передає сестрі листа з проханням про допомогу, розповідається про фронтову повсякденність степової амазонки, яка воювала з нападаючими на пограниччі і «гнала бусурманів у полон».

«Ой не знав козак
Ой да не знав Супрун,
Та йде славонок зажити,
Ой да зібрав військо,
Славне запорізьке,
Ой да пішов орди бити.
Ой що в суботу проти неділеньки
Супрун з ордою стявся,
Ой, а в неділю до сходу сонця
Та в неволеньку попався.
Ой почали превражі бусурманці
Та Супруна в'язати,

Ох і став Супрун превражим
бусурманцям
Та всю правдоньку казати.
— Ой не в'яжіте, превражі
бусурманці,
Та й назад рученьками,
— Ой, ви, хлопці, ви добрі молодці,
Накажіть аж до кошового,
Аж до товариша мого:
Ой нехай же він Супрункове добро
За безцінок збуває,
Ой нехай же мене, козака Супруна,
Із неволі викупає.
Ой то не слава, то не козацькая,
За безцінок ізбувати.
Ох і лучче б тебе, козака Супруна,
Нам та й у вічі не видати!
Ой, що ви, хлопці, преудалі
молодці,
На що нам битися, на що
воюватися,
Будем примиряться.
— Ой подождіте, премилі браття,
Дайте до сестри знати!
— Уже ж писали, вже й переписали,
Мабуть, мої листи до неї не
доходять.
Ой, вже ж мої дрібні сльози
Та все марно переходять!
Ох і ведіть же мене в чисте поле
А з моїми козаками.
Ой в чистім полі, широкім
роздолі,
Сизий орел пролітає,
Ох і стоїть військо славне
запорізьке,
Ох так, як мак процвітає.
Мабуть, мої листи до неї не
доходять.
Ой, вже мої дрібні сльози
Та все марно переходять!
«Гей, а не вспіла а рідна сестра
Супрунові листи получитьи,
Як почала своїм добрим конем,
Як огнем, летіти.
— Ой, і здоров, здоров, а ти,

милий брате,
Чом не дав до сестри знати?
Почав битись, воювати,
Не дав сестрі знати.
Ой не вспіла тая сестра
З коника упасти,
Почалабусурманціввполонгнати.
— Ох і зоставайся здоров, милий
брате,
та давай же ти сестри завчасу
вже знати [курсив автора. — О. К.].
— Сестро ж моя дорога,
Яка ж ти слуга сильная!»
[30, с. 356–358].

Застосування обраної нами для аналізу джерельного матеріалу методології дає змогу скласти уявлення не лише про фронтову повсякденність, але й про найбільш типологізовані сценарії тилової повсякденності жінок ранньомодерної України.

Розпочнемо із записаного О. Стороженком в 1827 році в селі Чумаки на Катеринославщині [66, с. 244] переказу «Про запорожця Ониська і його жінку». У ньому йдеться про запорожця Ониська, який «сидів» зимівником неподалік Дніпра. Якось у місті Миргороді він «побачив молоденьку гарну дівчину й одружився [курсив автора. — О. К.] з нею. Привіз Онисько молоду дівчину у свій зимівник. Там у нього була рублена хата на дві половини, усякої худоби не перелічити, і наймитів, і наймишок [курсив автора. — О. К.]. Одягнув Онисько свою жінку, неначе кралю яку» [72, с. 268]. Однак не сиділося запорожцеві з молодією дружиною. Як тільки він чув, що «збираються в коші на татар або на ногайців, то не втерпить — кине жінку і поїде собі в кіш...» [курсив автора. — О. К.] [72, с. 268]. Отже, у пограничних українських землях Речі Посполитої чіткої межі між війною і миром не було [41, с. 70–76], тилова повсякденність жінки будь-якої миті могла перетворитися на фронтову — відбиття підступних нападів ворогів на козацькі зимівники, переслідування нападників, звільнення полоняників, татарський полон і т. ін.

У переказі «Як дівка Христя була кошовим», записаному в 1898 році в м. Нікополі на Катеринославщині Я. Новицьким від Д. Биковського [66, с. 244], розповідається про те, як жінка стала очільником козацького підрозділу [43, с. 22]. «Раз запорожці дістали десь невеличку дівчинку і віддали кошовому.

— На, — кажуть, — тобі, батьку, цього хлопця та годуй. Назвали того «хлопця» Христином, та й ходить він у штанях. От виріс той Христин, а кошовий зостарівся і каже:

— Як помру я, хлопці, виберіть Христина за кошового, він у вас буде розумний і добрий козак. Умер кошовий, а запорожці й вибрали Христина за кошового...» [54, с. 103].

У записаному Г. Надхіним на Катеринославщині в другій половині XIX ст. [66, с. 243] переказі простежується відгомін давньої амазонської традиції, яка, очевидно, стала унормованою практикою життєустрою запорозької козацької громади. Амазонка лише в одному випадку могла зберегти життя новонародженому хлопчикові, якщо віддавала його чоловікам із сусіднього племені. За словами респондента, «у запорожців був звичай інколи прощати засудженому на смерть злочинцеві, якщо котрась із місцевих дівчат відважувалась вийти за нього заміж [курсив автора. — О. К.]» [58, с. 54]. Отже, переказ відображає той факт, що на Запорозжжі існувало й «місцеве» звичаєве право, яке в конкретному випадку, імовірно, перегукується з традиціями життєустрою воєвничих амазонок. Цікаво, що подібний за змістом переказ записав наприкінці XIX ст. (на Волині в м. Крупці) місцевий священик О. Думицький [52, с. 90]. У зафіксованому ним переказі мовиться також про те, що «...молодий гарний козак за якийсь злочин був засуджений до смертної кари. Коли був прочитаний декрет і кат підвів засудженого до плахи, із натовпу вийшла молода дівчина і накрила платком його голову, даючи тим самим знак, що вона обирає його собі в чоловіки [курсив автора. — О. К.] і цим звільняє від страти» [49, с. 14].

«Виконавці вироку зупинились в очікуванні, що на це скаже засуджений; але коли він звільнив голову з-під платка, побачив свою наречену-рятівницю, то з гіркою усмішкою і презирством, плюнувши на бік, звернувся до ката і сказав: “Е, рубай краще, а жити з такою паганою не хочу”. Вирок було виконано» [52, с. 90].

Документальне підтвердження побутування на українських теренах такого типу звичаєвості віднайшов (серед записів, занесених на початку XVII ст. до книги гродської Луцької) відомий історик-архівіст і джерелознавець Орест Левицький [52, с. 91]. В одному із документів книги оповідається про те, що на Волині (в м. Олиці) в 1606 році в магістратському суді розглядали справу слуги литовського підстоля Миколая Глібовича Януша Кобринця, який служив у того Глібовича «службу гайдуцькою» і за вбивство товариша «был осаженным на горло», себто засудженим до смертної кари [6, с. 521–522]. Під час розгляду цієї справи «одна чесна дівчина із міщанок побажала взяти з убивцею шлюб» [курсив автора. — О. К.]. Дівчина привселюдно звернулася до «шляхетних і учтивих людей», які були присутні під час розгляду справи, «бажаючи його (злочинця) «собі впросити в стан святий малженський». Януш Кобринець відразу ж погодився на цю пропозицію і в присутності свідків був спочатку обвинчаний із цією дівчиною, а потім звільнений з-під варті. Відповідний запис про звільнення козака від смертної кари було занесено й до книги гродської Луцької [6, с. 522].

Перелік легенд і переказів, у яких висвітлюються найхарактерніші сценарії воєнної повсякденності жінок, не обмежується наведеними вище прикладами. Джерел з подібними до заявлених сюжетами про військову активність жінок та їх тилову повсякденність, за спостереженнями автора, у фольклорній традиції Степової України збереглося доволі багато, що свідчить про заучування жителями цих місцевостей типізацій щоденних практик, покликаних до життя тяглістю воєнного ста-

ну¹⁸, спричиненого агресивністю ближчих і дальніх сусідів.

Стає очевидним, що в колективній пам'яті пересічних мешканців Північного Приазов'я й колишнього Запорозжя сценарії воєнної активності жінок та їх тилова повсякденність постають як узвичаєні типізовані елементи повсякденного життя войовничої степової спільноти, а не як об'єкти зневаги чи висміювання жіночої ініціативи. І це при тому, що в посткозацький період (після 1775 року) жителям регіону довелося зблизька роздивитись і випробувати на собі той патріархально-деспотичний уклад Російської імперії, який зневажав і безжально виштовхував великоруську жінку за межі суспільного¹⁹. Протягом XVIII–XIX ст. зазначені вище «обставини», законодавчо наблизивши українських жінок до безправного становища великоросіянок, значно змінили уявлення населення Півдня України про розподіл соціостатевих ролей у суспільстві.

На такому тлі, відповідно до існуючих на середину XIX ст. тенденцій часу й місця, вітчизняні історики Аполлон Скальковський [67, с. 60, 74, 151, 210, 211], Пантелеймон Куліш [46, с. 159–160] та Дмитро Яворницький [80, с. 115, 181, 206, 241] сформулювали концепцію, згідно з якою постать жінки в межах Вольностей Війська Запорозького Низового розглядалася козацтвом як небажана, а то й меншовартісна.

Козакам-запорозжцям, стверджували А. Скальковський, П. Куліш і Д. Яворницький, заборонялося не лише одружуватися, бо козак «за втрату цноти (надто в Січі) міг поплатитись головою» [67, с. 211], але й приводити жінок на Січ, «будь вона навіть матір'ю, сестрою або сторонньою для козака жінкою» [курсив автора. — О. К.] [80, с. 181].

Посилаючись на «регулу» — «неписаний статут Запорозького товариства», А. Скальковський авторитетно стверджував, що всі чини і звання Війська Запорозького, від кошового до полкового хорунжого, одержувало тільки товариство, тобто нежонаті козаки, одружені ж ніякого чину й посади обіймати не

могли. Право сидіти зимівниками також могло мати тільки товариство зі своїми служителями, чи молодиками, записаними по куренях або ні, але теж неодруженими. Батько ж «міг жити із синами або родичами, якщо ці останні по куренях вважалися, але жодної жінки в зимівниках не було і бути не могло» [67, с. 74]. І це при тому, що А. Скальковський один з перших у вітчизняній історіографії почав аналізувати наповнену численними сценаріями воєнної повсякденності жінок усну народну творчість, використовуючи її як джерело до вивчення історії Півдня України [29, с. 21]. А в науковому просторі України відбувалось активне накопичення фольклорного матеріалу [69, с. 100–109], у якому жіноча складова виступала як узвичаєний елемент життеустрою козацького соціуму. Створені А. Скальковським та П. Кулішем штампи про «безшлюбність» запорозького козацтва та заборону появи жінки в межах військового табору — Січі, надовго стали стали відправним пунктом усякого мислення під час розгляду питань, пов'язаних з історією українського козацького війська [31; 68], воєнним мистецтвом українців відповідного історичного періоду²⁰ та історією українських жінок²¹.

Стає очевидним, що на середину XIX ст. колективна пам'ять українців на рівні офіційної історіографії була підмінена конструктом міфологічної «офіційної» пам'яті, який виштовхнув за межі історичного воєнну повсякденність жінок, які мешкали (у сучасних межах України) в VII ст. до н. е. — XVIII ст. н. е. Нав'язана українському науковому співтовариству «офіційна» пам'ять про минуле, акцентуючи одні сторони історії ранньомодерної України, змусила до «мовчання» інші, невідгідні для імперських інтересів царської Росії. На тлі витіснення за межі щоденних практик українців колективної пам'яті про давні традиції степового життеустрою в стосунки між статями був унесений сильний стумінь ворожості і гніту. Фольклористи, історики, а за ними етнографи й літератори [4; 10; 11; 15; 20; 22; 26; 27; 46; 59; 67; 77; 80] другої половини XIX — першої третини XX ст. пере-

стали «бачити» змальовані в думках, легендах, переказах та історичних піснях «прозоро виписані» сценарії воєнної повсякденності жінок давньої України та героїчні жіночі образи.

На тлі численних публікацій про безправну, безвольну, залежну від волі чоловіка-господаря та імператора-самодержця малоросіянку поодинокі праці вітчизняних істориків і літераторів про войовничий характер українських жінок, їх ініціативу та героїчні вчинки почали сприйматися соціумом, як описи окремих, аномальних [48, с. 11–12] для українського минулого явищ, що скидалися на міфи. Для значної частини затиснутого в лещата ідеології та нормативно-правової бази Російської імперії соціуму нормою ²² встигли стати інші, відмінні від національних, поведінкові стереотипи великоруських жінок.

Проте з появою в українському науковому просторі українських наукових шкіл в історичній науці, «народницьких» за своїм спрямуванням та національних традицій історіописання ситуація з історією жіночої повсякденності жінок України почала змінюватись на краще. У 60–80-х роках ХІХ ст. в українському історичному наративі було започатковано два історико-фемінологічні дискурси, які вибудували парадигму «бачення» жіночої історії, опираючись на суто національні культурні цінності дискурсу «воєнної повсякденності жінок ранньомодерної України» і дискурсу «жіночого запорозького». Вони були предсталені науково-творчим доробком М. Костомарова, В. Антоновича, Й. Ролле, О. Левицького [35; 36; 37; 3; 2; 50; 44; 45]. На початку ХХ ст. до цієї когорти істориків приєдналися М. Грушевський та Н. Мірза-Авакянц [19; 56; 57]. Названа група науковців була переконана, що життєвий простір жінок в межах українсько-татарського пограниччя був тісно пов'язаний з військовими практиками козаків-запорожців та українським козацьким військом, навколо якого реалізувалася значна кількість феміноорієнтованих взаємозв'язків.

У праці «Очерк домашней жизни и нравов великорусского народа в XVI – XVII столе-

тиях» М. Костомаров, протиставляючи ліберальним традиціям українців у ставленні до жінки домогосподарські порядки Московії, наголосив, що великоруська жінка була «невільницею», тоді як у козаків дружини виступали їхніми помічницями, ходили з ними в походи [12, с. 195] і взагалі «користувалися порівняно більшою свободою» [36, с. 103]. Сенсаційним прийомом, який стане характерним для більшості історико-фемінологічних праць названих вище істориків, полягав у тому, аби обґрунтувати відмінності між українцями і росіянами, показати розбіжності їхніх історичних першопочатків.

Стає очевидним, що розгляд фольклорного матеріалу, створеного ординарними людьми — мешканцями Степового Подніпров'я і науково-творчого доробку духовної еліти України ХІХ — першої чверті ХХ ст. — істориків, фольклористів, етнологів і літераторів під кутом зору присутності в культурному просторі Степової України досвіду участі жінок у війнах, революціях та збройних локальних конфліктах VII ст. до н. е. — ХVІІІ ст. н. е. відкриває цілу недосліджену «планету» під назвою «Історія жіночої повсякденності воєнної епохи» в її теоретичному розмаїтті та соціокультурних практиках. Зрозуміло, що запропонована назва певною мірою умовна і є зручним маркуванням, яке дозволяє розмежовувати сутності. Проте запровадження цього терміна дає змогу «бачити» в культурних практиках Степової України «сліди» жінок та виокремлювати досвід їх участі в буденних практиках запорозького козацького соціуму. Без уведення категорії «жіноча повсякденність воєнної епохи» («воєнна повсякденність жінок») жінка «невидима» як жінка в історії запорозького козацтва та українського козацького війська, про що добре відомо з майже індеферентної до історії жінок ранньомодерної України радянської історіографії [38, с. 29–38]. Досвід участі жінок України у війнах, революціях та збройних локальних конфліктах стає «видимим» лише у форматі історії жіночої повсякденності воєнної епохи.

¹ Амазонки (Amazons, Amazon women warriors (англ.)) – у грецькій міфології жінки-войовниці, які жили окремим плем'ям. За легендою, плем'я амазонок проживало в Скіфії, на території сучасної України, біля дальніх берегів Чорного моря і Кавказьких гір. Їхньою столицею було місто Феміксіра. З дитинства амазонок навчали володіти списом, мечем, метати дротики і бути вправними вершницями. Проблема відтворення свого племені вони начебто вирішували так: раз на рік амазонки зустрічалися з чоловіками із сусіднього племені, а потім усіх народжених хлопчиків віддавали цим чоловікам, а дівчаток залишали собі. Геракл виступив проти войовничих амазонок, аби відібрати чарівний пояс їхньої цариці Іполити, нібито подарований їй самим богом війни Аресом (див. дев'ятий подвиг Геракла). У Троянській війні амазонки виступали на боці троянців. Історичною основою міфу про амазонок є протиборство з войовничими племенами (див.: Словник античної міфології / уклад. І. Я. Козовик, О. Д. Пономарів; вступ. стаття А. О. Білецького; відп. ред. А. О. Білецький : 2-е вид. – К., 1989. – С. 29; *Мирошина Т. В.* Амазонки у сарматов и проблема матриархата / Т. В. Мирошина // Проблемы скифо-сарматской археологии. – М., 1990. – С. 159–176; *Мирошина Т. В.* Амазонки и савроматы // Памятники Евразии скифо-сарматской эпохи / Т. В. Мирошина. – М., 1995. – С. 4–10; *Плетнева С. А.* «Амазонки» как социально-политическое явление / С. А. Плетнева // Культура славян и Русь. – М., 1998. – С. 529–537; *Скрипник Т.* Амазонки в античной традиции / Т. Скрипник // Известия Ростовского областного краеведения. – Ростов-на-Дону, 1988. – Вып. 5. – С. 29–39; *Таркова Р. А.* Амазонки: по следам легенды: Ист.-культурол. исслед. / Р. А. Таркова. – Астрахань, 1999; *Alpern Stanley B.* Amazons of Black Sparta: the women warriors of Dahomey / Alpern Stanley B. – London : Hurst, 1998; *Davis-Kimball J.* Warrior Women in the Eurasian Steppes / J. Davis-Kimball // Archaeology. – 1997. – Vol. 50. – N 1; *Sobol Donald J.* The Amazons of Greek mythology / Sobol Donald J. – South Brunswick : A. S. Barnes, 1972; *Tyrrell William Blake.* Amazons, a study in Athenian mythmaking / Tyrrell William Blake. – Baltimore : Johns Hopkins University Press, 1984).

² Жінка-войовниця (*жінка-воїн, войовниця*) – архетипічний образ войовничої жінки, яка має сильний характер і займається типово «чоловічою» справою, як правило, війною (бере безпосередню участь у знищенні супротивника) політикою або ремеслом. Антиподом жінки-войовниці є інший штамп – безпомічна діва в біді і сльозах. Див.: *Кривоший О. П.* Специфіка та межі при-

сутності «жіночого» в культурному просторі Запорозжя. Воєнно-історичний аспект / О. Кривоший // Мандрівець. – 2011. – №5. – С. 25.

³ Термін «Історія жіночої повсякденності воєнної епохи» («Історія воєнної повсякденності жінок») використовується нами для характеристики напряму історичного знання, об'єктом дослідження якого виступає буденне життя, усі життєві реалії жінок в умовах воєнного стану, воєн, революцій та збройних локальних конфліктів. До воєнної повсякденності автор зараховує *фронткову повсякденність* – самі війни, революції та збройні локальні конфлікти і *тилову повсякденність* – реалії, що їх супроводжували. Чим довше тривала війна, тим виразніших форм набували життєустрій та морально-психологічні установки традиційних і тимчасових соціальних когорт та жіночих особистостей. Див.: *Кривоший О. П.* Гендерні виклики фронткової повсякденності козацького Запорозжя у науковому доробку українських істориків (1946–1991 рр.) / О. П. Кривоший // Українознавчий альманах. – К., 2013. – Вип. 11. – С. 140–141.

⁴ Під *традицією* слід розуміти «соціально-прийняті типологізовані умовності», які несуть на собі риси колективно розділеного досвіду. Детальніше про це див.: *Пушкарева Н. Л.* Предмет и методы изучения «истории повседневности» / Н. Л. Пушкарева // Этнографическое обозрение. – 2004. – № 5 (сентябрь – октябрь). – С. 3–15; *Пушкарева Н. Л.* «Живя и труждаясь в подивление околным людям» (женский труд и женские занятия в российской повседневности X–XVII вв.) / Н. Л. Пушкарева // Женщина в российском обществе. – 1996. – № 2. – С. 18–27.

⁵ *Амазонство* (від амазонки) автор розглядає як наслідування традицій (звичаїв, обрядів, норм поведінки, поглядів і уподобань) жінок-войовниць. Традиції «амазонства» утворилися в ході історичного розвитку суспільства й передаються (успадковоюються) від покоління до покоління. Завдяки наслідуванню цих традицій (традиція від лат. – «передача, розповідь») здійснюються культурні зв'язки між етносами і поколіннями людей. (Про «традиції» див.: *Зотов В. М., Клімачова А. В., Таран В. О.* Українська та зарубіжна культура. Словник культурологічних термінів: навч. посіб. / В. М. Зотов, А. В. Клімачова, В. О. Таран. – К., 2010. – С. 226; *Бобахо В. А., Левикова С. И.* Культурология: Программа базового курса, хрестоматия, словарь терминов / В. А. Бобахо, С. И. Левикова. – М., 2000. – С. 382.

⁶ Підтвердженням цієї тези може бути той факт, що серед кількох сотень опублікованих матеріалів шести Всеукраїнських військово-

історичних конференцій, які відбулися в Україні у 2009–2011 роках, було лише дві! роботи, присвячені «амазонству» – військовому активізму українських жінок ранньомодерної доби і жодної військовим традиціям амазонок (див.: Воєнна історія Наддніпрянщини та Донщини. Збірник наукових праць / за заг. ред. канд. іст. наук. полковника В. В. Карпова – К., 2011. – 676 с.).

Не менш «переконливо» в цьому контексті виглядає й монографія модерного київського історика Тетяни Орлової «Жінка в історії України (вітчизняна історіографія ХХ – початку ХХІ ст.)» (див.: Орлова Т. В. Жінка в історії України (вітчизняна історіографія ХХ – початку ХХІ ст.) / Т. В. Орлова. – К. : Логос, 2009. – 584 с.). Один розділ своєї роботи Т. Орлова присвятила розгляду теми «Жінка і війна».

Зосередившись на участі українських жінок у війнах ХХ ст., дослідниця стверджує, що українські жінки виступали лише «як пасивні жертви» та «воєнна здобич» (див.: Орлова Т. В. «Жінка в історії України...» – С. 368). І це при тому, що низка вітчизняних істориків, таких як І. Крип'якевич, Н. Полонська-Василенко, Н. Мірза-Авакянц, Ю. Липа, О. Апанович, Л. Смоляр та ін., не раз наголошували на присутності в українській культурі героїчного образу жінки-воїниці (див.: Крип'якевич І. Жінка в історії України / І. Крип'якевич // Мета. – Л., 1908. – Ч. 7, Ч. 8, Ч. 9–10; Мірза-Авакянц Н. Українська жінка в XVI–XVII ст. / Н. Мірза-Авакянц. – Полтава, 1920. – 94 с.; Полонська-Василенко Н. Українські жінки литовсько-польської доби / Н. Полонська-Василенко // Визначні жінки України. – Вінніпег ; Мюнхен, 1969. – С. 77–105; Липа Ю. Жінка в козацьку добу / Ю. Липа // Жінка. – 1938. – Ч. 7–8; Смоляр Л. Олена (Мар'яна) Зависна – героїчний епізод чи типовий образ жінки-героїні в українській історії / Л. Смоляр // Наше життя. – 2000. – Ч. 2. – С. 1–4), а в колективній пам'яті українців (її національний контент) до наших днів збереглося чимало сюжетів про військову активність пересічних українських жінок та героїчних жіночих образів. Тетяна Орлова у своїй публікації жодним словом не згадала ні про жінок-воїниць, які проживали на українських землях в VII ст. до н. е. – XVIII ст. н. е, ні про досвід їх участі у війнах, революціях та збройних локальних конфліктах, ні про причини маргіналізації амазонського дискурсу в українській історіографії першої третини ХХ ст.

⁷ У середині ХІХ ст. українська й російська історії розглядалися як течії єдиного потоку, а українські вчені вважали російську історію та культуру своєю (див.: Когут З. Коріння ідентичності. Студії з ранньомодерної історії України / З. Когут. – К. : Критика. – 2004. – С. 188). Від-

повідно до цієї схеми розглядалось і становище жінки в українському соціумі. Інтерес до нього зводився до козацького аскетизму та виголошеної П. Кулішем тези: «Не ступай, бабо, ногою у січовий Кіш, лучче в домовину». Ця теза, очевидно, відповідала уявленням тогочасної історичної науки про статус та межі присутності жінки в культурному просторі України.

⁸ Під **воєнною повсякденністю** автор розуміє весь комплекс повсякденно-побутових реалій людей (у цьому контексті – жінок), у яких провідну (нормуючу і формуючу) роль відіграв «військовий фактор». До воєнної повсякденності автор зараховує **фронткову повсякденність** – самі війни, революції та збройні локальні конфлікти, а також **тилову повсякденність** – реалії, що їх супроводжували – розквартирування військ, ревізії, військові заготовки, військово-санітарну діяльність, забезпечення повсякденних потреб життєдіяльності військових угруповань і т. ін. (див.: Кривоший О. П. Фронткова повсякденність жінок козацького Запорожжя у візії О. М. Апанович / О. П. Кривоший // Культурологічний вісник: науково-теоретичний щорічник Нижньої Наддніпрянщини. – Запоріжжя, 2013. – Вип. 31. – С. 37; Кривоший О. П. Образ воєнної повсякденності шляхетних жінок ранньомодерної України на сторінках Літопису Григорія Грабянки / О. П. Кривоший // Григорій Сковорода і Паїсій Величковський: постаті на тлі епохи: Збірник наукових праць за результатами Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Полтава, 29 листопада 2012 р.) [до 290-річчя з дня народження] / редкол. : Т. В. Оніпко, І. М. Петренко, В. С. Сарапин. – Полтава : ПУЕТ, 2013. – С. 170.

⁹ У 1838 році «Спогади» (в уривках) опублікував О. Скальковський на сторінках «Журнала Министерства народного образования» (див.: Устное повествование бывшего запорожца, жителя Екатеринославской губернии и уезда, селения Михайловки, Никиты Леонтьевича Коржа // Журнал Министерства народного образования. – 1838. – Кн. V; 1839. – Кн. II).

¹⁰ Більшість людей, як правило, пізнає минуле не за допомогою наукових творів, а через спогади, які живуть і передаються з покоління в покоління завдяки колективній пам'яті.

¹¹ Концептуальні засади історії повсякденності як самостійного напрямку дослідження історичного минулого в кінці 60-х років ХХ ст. сформулював німецький філософ Е. Гуссерль (1859–1938). Він перший у світовій гуманітаристиці звернув увагу на значимість культурологічного осмислення не тільки певних високих теоретичних абстракцій, але й «сфери людської буденності», повсякденності, яку філософ назвав

«життєвим світом» (див.: *Какабадзе З. М.* Проблема «екзистенціального кризису» і «трансцендентальна феноменологія» Э. Гуссерля / З. М. Какабадзе. – Тбілісі, 1966. – С. 66; *Пушкарева Н. Л.* Предмет и методы изучения «истории повседневности» / Н. Л. Пушкарева // *Этнографическое обозрение*. – 2004. – № 5 (сентябрь – октябрь). – С. 3).

¹² Науковий шлях усна історія почала в 1940-х роках з легкої руки американського історика й публіциста Алана Невіса (див.: *Берг М. П.* Устная история в Соединенных Штатах / М. П. Берг // *Новая и новейшая история*. – Наука. – М., 1976. – № 6. – С. 213–216; *Кісь О.* Усна історія: становлення, проблематика, методологічні засади / О. Кісь // *Україна модерна*. – 2007. – № 11. – С. 7–21).

¹³ Концептуальні засади гендерних студій сформулювала Джоан Скотт (*Скотт Д.* Гендер: полезная категория исторического анализа / Джоан Скотт // *Гендерные исследования*. – Х., 2000. – № 5. – С. 142–171); докладніше про гендерний підхід в історичних дослідженнях див.: *Пушкарева Н.* Гендерная теория и историческое знание / Н. Пушкарева. – С.Пб. : Алетейя, 2007.

¹⁴ Концептуальні засади студій з військово-історичної антропології сформулювала російська дослідниця О. Сенявська (*Сенявская Е. С.* Военно-историческая антропология как новая отрасль исторической науки / Е. С. Сенявская // *Военно-историческая антропология*. Ежегодник, 2002. Предмет, задачи, перспективы развития. – М., 2002); детальніше про гендерний підхід у військово-історичних дослідженнях див.: *Сенявская Е. С.* Женщина на войне глазами мужчин / Е. С. Сенявская // *Русская история: проблемы менталитета*. Тезисы докладов научной конференции. – М., 1994. – С. 149–151.

¹⁵ У цьому контексті варто взяти до уваги той факт, що віддалений у просторі й часі респондент відображає у своєму сприйнятті існуючі в просторі й часі типологізовані повсякденні практики людей та реалії довкілля (див.: *Кривоший О.* Специфіка та межі присутності «жіночого» в культурному просторі Запорожжя. Військово-історичний аспект / О. Кривоший // *Мандрівець*. – 2011. – № 5. – С. 25).

¹⁶ У такому контексті цілком слушною є думка сучасного дослідника І. Стороженка про те, що панівним психологічним чинником Великого Кордону була смертельна небезпека. У зв'язку із цим, за словами І. Стороженка, не існувало чіткої межі між війною і миром (див.: *Стороженко І.* Великий кордон і українське козацтво кінця XV – середини XVII ст. // *Київська старовина*. – 2006. – № 1 (367). – С. 34). Від себе додамо, що саме військовий фактор став причиною формування на цій території відмінного від існуючих типу життєстрою, а смер-

тельна небезпека, про яку говорить І. Стороженко, спричинила формування на цій території значної кількості стратегій виживання пересічних людей (див.: *Лисенко О.* Повсякденна історія війни: методологічні нотатки / О. Лисенко // *Сторінки воєнної історії України: зб. наук. статей / відп. ред. О. Є. Лисенко НАН України. Інститут історії України*. К. : Інститут історії України НАН України, 2010. – Вип. 13. – С. 16–17).

¹⁷ Під *архетипом* (від давньогрецьк. ἀρχή – архе – «початок, походження» і τύπος – слід, первинна форма, прообраз, зразок) треба розуміти первинний елемент колективного підсвідомого, який тривалий історичний час відображає образ минулого. У психоаналітичній концепції К.-Г. Юнга поняття «архетип» співвідноситься насамперед з неусвідомленою діяльністю людини (див.: *Філософський енциклопедичний словник / НАН України. Інститут філософії ім. Г. С. Сковороди / ред. кол. : В. І. Шинкарук (гол. ред.) та ін.* – К. : Абрис, 2002. – С. 39).

¹⁸ Чим довше триває війна, тим виразніших форм набувають морально-психологічні установки традиційних і тимчасових соціальних когорт (див.: *Лисенко О.* Повсякденна історія війни: методологічні нотатки. – С. 16).

¹⁹ Визначальною рисою становища московської (великоруської) жінки в сім'ї і суспільстві, була утверджена «Домостроєм» (збірник законів, які нормували повсякденне життя людей в Московському царстві) безправність жінки та її рабська залежність від чоловіка-господаря (див.: *Домострой*. Сильвестровського извода. 2-е исправленное и дополненное издание И. Глазунова. – С. Пб., 1902. – 144 с.). Вивчивши значну кількість писемних джерел, включаючи «Домострой», російський історик кінця XIX ст. В. Іконников дійшов висновку, що зміни в правовому статусі жінки в бік обмеження й надалі повного ігнорування почали проявлятися в Московському царстві ще за правління Івана IV (див.: *Иконников В.* Русская женщина накануне реформы Петра Великого и после нее. Сравнительно-исторический очерк / В. Иконников. – К., 1874. – С. 35).

²⁰ У 2004 році світ побачила монографія українського історика Ю. Фігурного «Історичні витоки українського лицарства: Нариси про зародження і розвиток козацької традиційної культури та національне військово мистецтво в українознавчому вимірі» / Ю. Фігурний. – К., 2004. – 286 с. Один розділ цієї роботи автор присвятив розгляду питань, пов'язаних із стосунками між чоловіком-воїном та жінкою-дружиною в культурі українського козацтва. На основі висновків, зроблених П. Кулішем, А. Скальковським та Д. Яворницьким, автор повторив традиційні для історіо-

графії середини XIX ст. узагальнення на кшталт: «Традиція заборони введення жінки на Січ ретельно оберігалася серед запорожців» (с. 114), або «неодружене життя запорожців зумовлювалося самим складом їхнього особливого військового устрою» (с. 115).

²¹ На сторінках згаданої вище монографії Т. Орлової «Жінка в історії України (вітчизняна історіографія XX – початку XXI ст.)» авторка наголошує на тому, що українські історики В. Андрущенко, А. Кравченко, О. Кривоший, Ю. Мицик, С. Плохий, І. Стороженко, Т. Солдатенко, досліджуючи тему «Козацтво і жіноцтво» «спираються на фундаментальну працю Д. І. Яворницького «Історія запорозьких козаків». І це при тому, що харківський дослідник С. Жерьобкін ще в 1998 році успішно окреслив межі «*“політик ідентифікації”*» в епоху козацтва» (див.: *Жерьобкин С.* Гендерные «политики идентификации» в епоху козацтва / С. Жерьобкин // Гендерные исследования. – Х., 1998. – № 1. – С. 228–252), а запорізький історик Олександр Кривоший від 1993 року «лупає» історіографічні міфи про «безшлюбність» запорозького козацтва, зневажливе ставлення козаків до сімейних обов'язків, відсутність жінок в межах Запорозьких Вольностей та одностатеві сексуальні стосунки козаків (див.: *Кривоший О. П.* Звичай безшлюбності у запорожців / О. П. Кривоший // Тези до науково-практичної конференції «Традиційні соціальні цінності запорозького козацтва і сучасна молодь»: Інформ. листок. – Запоріжжя, 1996. – 0,1 друк. арк.; *Кривоший О. П.* Д. І. Яворницький про українське жіноцтво / О. Кривоший // Тези доповідей на міжнародній науково-практичній конференції, присвяченій 140-річчю від дня народження Д. І. Яворницького та 90-літтю XIII Археологічного з'їзду «Регіональне і загальне в історії». – Д., 1995. – С. 114–115; *Кривоший О. П.* Традиції запорозького козацтва і українське жіноцтво / О. П. Кривоший // Нова парадигма: Гуманітар. журн. мол. вчених Запорізь. регіону. – 1997. – Вип. 5. – С. 18–24; *Кривоший О. П.* Жінка і козацьке право / О. П. Кривоший // Запорозьке козацтво в пам'ятках історії та культури: Матеріали міжнар. наук.-практ. конф. / Запоріжжя, 2–4 жовт. 1997 р. – Секція III, IV, V. – Запоріжжя, 1997. – С. 35–40. І це не один привід піддати сумніву об'єктивність суджень історика, засумніватися у всебічності його досліджень, які мали б показати стан справ у вітчизняній історіографії, не відмітаючи «незручних» свідчень і «неприємних» висновків.

Ще «переконливішою» в цьому контексті є публікація Т. Орлової «Участь жіноцтва в українських національно-визвольних змаганнях: іс-

торіографічний нарис» (див. *Орлова Т. В.* Участь жіноцтва в українських національно-визвольних змаганнях: історіографічний нарис // Сторінки історії. – 2009. – Вип. 28. – С. 111–120). Дослідниця стверджує, що українські історики, «якщо й згадують про жіноцтво о тій порі [ідеться про період козацько-селянських воєн 1648–1654 рр. – О. К.], то підкреслюють роль Берегині, яка сама поралася по господарству й давала раду дітям; *таким чином* [курсив автора. – О. К.] готуючи нових борців, вихованих у національних традиціях (с. 112 зазначеної вище статті.) І це при тому, що ряд вітчизняних істориків, яких дослідниця залишила на маргінесі свого дослідження, – І. Крип'якевич, Н. Полонська-Василенко, Н. Мірза-Авакянц, Ю. Липа, О. Апанович, Л. Смоляр та інші не раз наголошували на присутності в українській культурі XVI – першої половини XVII ст. героїчного образу жінки-воївниці (див.: *Крип'якевич І.* Жінка в історії України / І. Крип'якевич // Мета. – Л., 1908. – Ч. 7, Ч. 8, Ч. 9–10; *Мірза-Авакянц Н.* Українська жінка в XVI–XVII ст. / Н. Мірза-Авакянц. – Полтава, 1920. – 94 с.; *Полонська-Василенко Н.* Українські жінки литовсько-польської доби / Н. Полонська-Василенко // Визначні жінки України. – Вінніпег; Мюнхен, 1969. – С. 77–105; *Липа Ю.* Жінка в козацьку добу / Ю. Липа // Жінка. – 1938. – Ч. 7–8; *Смоляр Л.* Олена (Мар'яна) Зависна – героїчний епізод чи типовий образ жінки-героїні в українській історії / Л. Смоляр // Наше життя. (Нью-Йорк). – 2000. – Ч. 2. – С. 1–4), а в колективній пам'яті українців (її національний контент) до наших днів збереглося чимало сюжетів про воєнну активність пересічних українських жінок та ряд героїчних жіночих образів.

Складається враження, що головна ідея, яку проводить у своїх студіях Т. Орлова, досліджуючи тему «жінка і війна», полягає в «тінізації» загальновідомих фактів вітчизняної історіографії XX – початку XXI ст., бо вони не вкладаються в наперед постульовану концепцію авторки. На маргінесі історіографічних досліджень авторки опинилися ідеї і наративи авторів, чії творчі добробки в цьому сегменті історичної фемінології заслугують на глибокий історіографічний аналіз та популяризацію серед молодого покоління дослідників історії України.

²² У цьому контексті слід узяти до уваги той факт, що в будь-якому суспільстві існують правила, формально ніде не закріплені і ніким не записані. Це норми моралі, звичаїв і традицій. Вони пов'язані з пануючими в соціумі уявленнями про добро і зло, складаються в результаті їх багаторазового повторення, виконуються за звичкою, яка стає природною життєвою потре-

бою людини. Поведінкові стереотипи особистості, зі слів російського історика Наталі Лебіної, значною мірою формуються під впливом побуту (див.: *Лебина Н. Б. Повседневная жизнь советского города: Нормы и аномалии. 1920–1930 годы* / Н. Б. Лебина. – С.Пб. : Журнал «Нева» –

Издательско-торговый дом «Летний сад», 1999. – С. 11–16. Від себе додамо, що в постперейславській Україні XVIII – початку XX ст. поведінкові стереотипи елітної особистості значною мірою формувалися під впливом ідеологічних та соціогуманітарних конструкцій Російської імперії.

1. *Азбелев С. Н. Отношения предания, легенды, сказки к действительности (с т. з. разграничения жанров)* / С. Н. Азбелев // *Славянский фольклор и историческая действительность*. – М. : Наука, 1965. – 260 с.

2. Антоній І (Й. Ролле) *Украинские женщины / Антоній І* // *Киевская старина* (далі – КС). – 1883. – Іюнь.

3. *Антонович В. (В. А.)*. Рец. на кн.: «D-g. Antoni J. Niewiasty kresowe. – Warszawa, 1883» // КС. – 1882. – № 4. – С. 122–124.

4. *Антонович В., Драгоманов М.* Исторические песни малорусского народа с объяснениями : в 2 т. / В. Антонович, М. Драгоманов. – К., 1874–1875.

5. *Апанович О. М.* Відображення суспільно-політичних поглядів українського народу в історичних піснях XVIII ст. / О. М. Апанович // *Український історичний журнал*. – 1968. – № 5. – С. 75–85.

6. Архив Юго-Западной России, издаваемый Временной Комиссией для разбора древних актов, учрежденной при Киевском, Подольском и Волынском генерал-губернаторе (АЮЗР). – К. : Тип Н. Т. Корчак-Новицкого, 1909. – Т. III. – Ч. 8.: Акты о брачном праве и семейном быте в Юго-Западной Руси в XVI–XVII вв. – 708 с.

7. *Баженова С. Е.* На шляху реалізму. Історія України в творчості представників «української школи» в польській літературі 40–90-х років XIX століття / С. Е. Баженова. – Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський державний університет, редакційно-видавничий відділ, 2006. – 260 с.

8. *Бережков М.* Нежинские предания, относящиеся к 1709 Полтавскому году. (Речь, читанная в годичном собрании Нежинского ученого общества при институте князя Безбородько. 14 сент. 1909 г.). – Ніжин, 1909. – С. 1–15.

9. *Борковський Г. М.* Маруся Чурай: драма в 6 діях / Г. М. Борковський // *Збірник драматичних творів*. – Л. : вид. НТШ, 1888. – Вид. 2. – С. 1–116.

10. *Боровиковский А.* Женская доля по малороссийским песням / А. Боровиковский // *Чтения в обществе истории и древностей российских*. – 1867. – № 4. – С. 96–128.

11. *Боровиковский А.* Женская доля по малорусским песням: Очерк из малороссийской поэзии / А. Боровиковский. – С.Пб. : Тип. А. С. Суворина, 1879. – 64 с.

12. *Буряк Л. І.* Правовий статус жінки як об'єкт дослідження в українській історіографії другої половини XIX ст. / Л. І. Буряк // *Український історичний журнал*. – 2009. – № 1. – С. 190–211.

13. В. Каллаш (В. К-ш) *Малорусская паленица* / В. Каллаш // КС. – 1887. – Вересень. – С. 196–197.

14. *Величко С.* Літопис / С. Величко / пер. з книжної української мови, комент. В. О. Шевчука. – К. : Дніпро, 1991. – Т. 1. – 642 с.

15. *Ганкевич М.* Про жіночу неволю в історичнім розвою / М. Ганкевич. – Л., 1891. – 49 с.

16. Гелланик. Атгида // *Вестник древней истории* (далі – ВДИ). – 1952. – № 2.

17. Геродот із Галікарнасу. Скіфія: Найдавніший опис України з V ст. перед Хрестом / підгот. тексту М. Ф. Слабошпицького / передм. Ю. М. Хорунжого. – К. : Фірма «Довіра», 1992. – 72 с.

18. *Греков Б. Д.* Киевская Русь. – Ленинград : Госполитиздат, 1953. – 568 с.

19. *Грушевський М. С.* Про батька козацького Богдана Хмельницького / М. С. Грушевський. – Д. : Січ, 1993. – 55 с.

20. *Денисюк І.* Амазонки на Поліссі / І. Денисюк. – Луцьк : Надстир'я, 1993. – 28 с.

21. *Дзякович П. К.* Очерк города Мелитополя и его уезда в географическом отношении / П. К. Дзякович. – Мелитополь, 1900. – 45 с.

22. *Драгоманов М.* Про українських козаків, татар та турків / М. Драгоманов. – К., 1876. – 69 с.

23. *Драгоманов М.* Фатальна вдова (карно-психологічна тема в українській народній пісні) / М. Драгоманов // *Розвідки Михайла Драгоманова про українську народню словесність і письменство*. – Л., 1906. – Т. II. – С. 182–196.

24. *Дюби Ж.* Европа в средние века [пер. с фр. В. Колесникова] / Жорж Дюби. – Смоленск : Полиграмма, 1994. – 396 с.

25. *Дюпон-Мельниченко Ж. Б., Ададуров В.* Французька історіографія XX століття. Навчальний посібник для студентів гуманітарних факультетів вищих начальних закладів / Ж. Б. Дюпон-Мельниченко, В. Ададуров. – Л. : Класик, 2001. – 170 с.

26. *Житецький П.* Мысли о народных малорусских думях / П. Житецкий. – К., 1893. – 247 с.
27. *Житецький П.* Про українські народні думи / П. Житецький. – К., 1919. – 118 с.
28. *Іванникова Л.* Фольклористика Півдня України: сторінки історії / Л. Іванникова. – Запоріжжя : РА Тандем-У, 2008. – 292 с.
29. *Іванникова Л.* Яків Новицький. Фольклорист, історик, педагог / Людмила Іванникова / за ред. С. В. Мишанича. – Запоріжжя : РА Тандем-У, 2010. – 388 с.
30. Історичні пісні / АН України, Інститут мистецтвознавства фольклору та етнографії / упоряд. : І. П. Березовський, М. С. Родіна, В. Г. Хоменко; нотн. мат. А. І. Гуменюк; за ред. М. Т. Рильського і К. Г. Гуслистого. – К. : Видавництво академії наук Української РСР, 1961. – 1066 с.
31. Історія українського козацтва: Нариси : у 2 т. / редкол. : В. А. Смолій (відп. ред.) та ін. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2007. – Т. 2. – 724 с.
32. *Каляндрук Т.* Таємниці бойових мистецтв України / Т. Каляндрук. – Л. : ЛА «Піраміда», 2007. – 304 с. : іл.
33. *Киридон А.* «Маски пам'яті» в умовах суспільних зламів / А. Киридон // КС. – 2011. – № 2. – С. 160–170.
34. *Костомаров М. І.* Ганна-козачка / М. І. Костомаров. – Х., 1929. – 24 с.
35. *Костомаров Н. І.* Мазепа / Н. І. Костомаров. – М. : Издательство «Республика», 1992.
36. *Костомаров Н. І.* Очерк о домашней жизни и нравов великорусского народа в XVI и XVII ст. / Н. І. Костомаров. – С.Пб., 1860. – 303 с.
37. *Костомаров Н. І.* Черниговка: быль второй половины XVII века / Н. І. Костомаров // Твори : у 2 т. – К., 1990. – Т. 2. – С. 582–739.
38. *Кривоший О.* Гендерні виклики фронтової повсякденності козацького Запорозжя у науковому доробку українських істориків (1946–1991 рр.) / О. П. Кривоший // Українознавчий альманах. – К., 2013. – Вип. 11. – С. 140–146.
39. *Кривоший О.* Жінка в культурному просторі Запорозжя. Межі присутності / О. Кривоший // Історія в школі. – 2011. – № 9. – С. 15–23.
40. *Кривоший О. П.* Жінка-войовиця в українському історіографічному дискурсі XVI–XIX ст. Дві сторони одного образу / О. П. Кривоший // Воєнна історія Північного Причорномор'я та Таврії / відп. ред.: В. І. Горелов, Ж. З. Денисюк, І. В. Мороз. Збірник наукових праць. – К., 2011. – С. 128–136.
41. *Кривоший О. П.* Жінка зі зброєю на сторінках військової історії України XVI – першої половини XVII ст. Контексти прояву // Воєнна історія Наддніпрянщини та Донщини. Збірник наукових праць / за заг. ред. канд. іст. наук. полковника В. В. Карпова. – К., 2011. – С. 70–78.
42. *Кривоший О.* Специфіка та межі присутності «жіночого» в культурному просторі Запорозжя. Військово-історичний аспект / О. Кривоший // Мандрівець. – 2011. – № 5. – С. 20–28.
43. *Кривоший О.* Традиції запорозького козацтва і українське жіноцтво / О. Кривоший // Нова парадигма: Гуманітар. журн. мол. вчених Запоріз. регіону. – 1997. – Вип. 5. – С. 18–24.
44. *Кривоший О. П.* «Сильна жінка» зі зброєю в українському історіографічному дискурсі XVI–XIX ст. / О. П. Кривоший // КС. – 2012. – № 1 (403). – С. 16–34.
45. *Кривоший О. П.* Фронтowa повсякденність жінок козацького Запорозжя у візії О. М. Апанович / О. П. Кривоший // Культурологічний вісник: науково-теоретичний щорічник Нижньої Наддніпрянщини. – Запоріжжя, 2013. – Вип. 31. – С. 29–38.
46. *Кулиш П.* Записки о Южной Руси / П. Кулиш. – С.Пб., 1857. – Т. 1. – С. 159–222.
47. *Латышев В. В.* Известия древних писателей, греческих и латинских о Скифии и Кавказе / В. В. Латышев // ВДИ. – 1947. – 873 с.
48. *Лебина Н. Б.* Повседневная жизнь советского города: Нормы и аномалии. 1920–1930 годы / Н. Б. Лебина – С.Пб. : Журнал «Нева» – Издательско-торговый дом «Летний сад», 1999. – 320 с. : ил.
49. *Левицкий О.* Обычные формы заключения браков в Южной Руси в XVI – XVIIст. / О. Левицкий // КС. – 1900. – № 2. – С. 65–68.
50. *Левицкий О.* Покинутая жена: Эпизод из эпохи войны Богдана Хмельницкого / О. Левицкий // КС. – 1898. – Т. 61. – № 5. – С. 37–39.
51. *Левицкий О.* Черты семейного быта в Юго-Западной России, издаваемый Комиссией для разбора древних актов. Акты о брачном праве и семейном быте в Юго-Западной России, издаваемый Комиссией для разбора древних актов. Акты о брачном праве и семейном быте в Юго-Западной Руси XVI–XVII вв. / О. Левицкий. – К., 1909. – Ч. VIII. – Т. III. – С. 1–120.
52. *Левицкий О.* Обычай помилования преступника избранного девушкой в мужа / О. Р. Левицкий // КС. – 1905. – № 1. – С. 89–97.
53. *Любамирски Л.* «Воинственная женщина» в культуре польско-литовского содружества / Л. Любамирски // Женщины на краю Европы / под ред. Е. Гаповой. – Минск : ЕГУ, 2003. – 436 с.
54. Малорусские песни, преимущественно исторические, собранные Я. П. Новицким в Екатеринославской губернии в 1874–1894 годах // Сборник Харьковского историко-филологического общества. – Х., 1894. – Т. 6. – Вып. II.

55. Михайлов Б. Д. Мелітополь: природа, археологія, історія / Б. Д. Михайлов. – Запоріжжя : Дике поле, 2002. – 280 с. : іл.
56. Мірза-Авакянц Н. Українська жінка в XVI–XVII ст. / Н. Мірза-Авакянц. – Полтава, 1920. – 94 с.
57. Мірза-Авакянц Н. На кресах / Н. Мірза-Авакянц // Червоні квіти. – 1924. – Ч. 10. – 3–22.
58. Надхін Г. П. Память о Запорожье и последних днях Запорожской Сечи. – М., 1877.
59. Недільський С. Женска доля після малоруських пісень / С. Недільський // Зоря. – 1882. – Ч. 1–3; Ч. 6, 7; Ч. 10, 11.
60. Орлова Т. В. Жінка в історії України (вітчизняна історіографія ХХ – початку ХХІ ст.) / Т. В. Орлова – К. : Логос, 2009. – 584 с.
61. Плохій С. М., Ковальов А. М. Кодацька фортеця / С. М. Плохій, А. М. Ковальов // Мицик Ю. А., Стороженко І. С., Плохій С. М. та ін. «Тії слави козацької повік не забудем...»: Історично-краєзнавчі нариси про пам'ятні місця Дніпропетровщини періоду Визвольної війни українського народу 1648–1654 років. – Д. : Промінь, 1989. – 118 с. : іл.
62. Пономарев І. Запорожская песня / І. Пономарев // КС. – 1887. – Т. XVIII. – С. 587–588.
63. Путешествие в восточные страны Плано Карпини и Рубрука. – М. : Наука, 1957.
64. Пушкаръов Л. М. Втілення і відображення дійсності в історичному джерелі / Л. М. Пушкаръов // Український історичний журнал. – 1969. – № 10. – С. 56–65.
65. Родаченко І. У славнозвісній Буші / І. Родаченко // Народна творчість та етнографія. – 1969. – № 1. – С. 23–30.
66. Савур-могила. Легенди та перекази Нижньої Наддніпрянщини / упоряд., авт. прим. В. А. Чабаненко. – К. : Дніпро, 1990. – 262 с.
67. Скальковський А. Історія Нової Січі, або останнього Коша запорозького / А. Скальковський. – Д. : Січ, 1994. – 678 с.
68. Смолій В., Степанков В. Українська національна революція XVII ст. (1648–1676 рр.) / В. Смолій, В. Степанков. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2009. – 447 с.
69. Снігірєва Л. Українські історичні пісні – в працях науковців / Л. Снігірєва // КС. – 2008. – № 2. – С. 98–111.
70. Старицький М. Богдан Хмельницький: Трилогія / М. Старицький. – К. : Дніпро, 1991. – Кн. 2: Буря. – 576 с.; Кн. 3: Біля пристані. – К. : Дніпро, 1991. – 608 с.
71. Старицький М. Маруся Богуславка: історична драма / М. Старицький // КС. – 1899. – № 11. – С. 185–227; № 12. – С. 323–380.
72. Стороженко О. Твори : у 2 т. – К. : Держкомвидав, 1957. – Т. 1. – 438 с.
73. Тойби А. Дж. Постижение истории. Сборник [пер. с англ. Е. Д. Жаркова] / А. Дж. Тойби. – М. : Прогресс, 1996. – 368 с.
74. Толочко П. П. Кочевые народы степей и Киевская Русь. – К. : Абрис, 1999. – 200 с. : 48 ил.
75. Устное повествование бывшего запорожца, жителя Екатеринославской губернии и уезда, селения Михайловки, Никиты Леонтьевича Коржа. – Д., 1991. – 63 с.
76. Фіалко Е. Е. Памятники скифской эпохи Приднепровской террасовой Лесостепи / Е. Е. Фіалко. – К. : ИА НАНУ, 1994. – 53 с.
77. Франко І. Жіноча неволя в руських піснях народних / І. Франко. – Л. : Друк. НТШ, 1883. – 50 с.
78. Хрестоматія з історії Української РСР / упоряд. : О. А. Бевзо та ін.; за ред. І. О. Гуржія. – К. : Радянська школа, 1959. – Т. 1. З найдавніших часів до кінця 50-х рр. ХІХ ст. – 746 с.
79. Шиян Роман І. «Історії» Південної України / Роман І. Шиян // «Бердянський літописець» Василь Крижанівський / упоряд. : І. І. Лиман, В. М. Константі нова. – Бердянськ ; К. ; Едмонтон : РА «Тандем-У», 2007. – 300 с.
80. Яворницький Д. І. Історія запорізьких козаків : у 3 т. / Д. І. Яворницький. – Л. : Світ, 1990 – Т. 1. – 319 с. : іл.
81. Antoni J. [Й. Й. Ролле] Женщины при Чигиринском дворе / Й. Й. Ролле // КС. – 1894. – Т. 44. – № 1. – С. 107–126; № 2. – С. 282–304; № 3 – С. 512–529.
82. Antoni J. Niewiasty kresowe. – Warszawa, 1883. – 224 s.
83. Antoni J. Sylwetki i szkice historyczne i literackie. – Ser. 9. – Krakow, 1893. – 385 s.
84. Don Yoder Discovering American Folklife: Studies in Ethnic, Religious, and Regional Culture / foreword by Henry Glassie, Ann Arbor / Don Yoder. – London : UMI Research Press, 1990.
85. Lorence-Kot Bogna. Child-Rearing and Reform: A Study of the Nobility in Eighteenth-Century Poland / Lorence-Kot Bogna. – Westport ; Connecticut : Greenwood Press, 1985.

АННОТАЦИИ ОПУБЛИКОВАННЫХ СТАТЕЙ

Борисенко Валентина. Современные изменения в свадебной обрядности украинцев (на примере с. Ивча Литинского района Винницкой области). В статье рассмотрены факторы, которые стали причиной трансформации культуры украинцев на протяжении последнего века. Две мировые войны, Голодомор 1932—1933 годов, ускоренная урбанизация имели, безусловно, негативное влияние на естественное развитие национальных традиций, особенно на обряды, мораль и духовность. Раскрыты вопросы влияния процессов урбанизации на такой важный семейный праздник, как свадьба. Сделан акцент на сохранении стойких символов традиционной духовной культуры.

Ключевые слова: трансформация, свадьба, тамада, «коровай», свадебная песня, игровая культура, традиции, урбанизация.

Балушок Василий. Начальный этап формирования этнических стереотипов в политической культуре украинцев (влияние Степи). Украинская историография традиционно указывает на разрушительное влияние степняков на украинскую государственно-политическую традицию, в частности во времена Киевской Руси. Вместе с тем, учитывая, что украинский социум возник и существовал в постоянном контакте со степняками, они не могли не оказывать разностороннего влияния на него, включая стереотипы, которые стали основой политической культуры. Постоянные тесные контакты сперва с иранцами, а потом с рядом тюркских сообществ формировали стереотипы, которые постепенно легли в основу политической традиции украинцев нового типа. Имеется в виду казацкая государственность, возникшая несколько позже.

Ключевые слова: политическая культура, стереотипы, степняки, иранцы, тюрки.

Кривошей Александр. Амазонки и «амазонство» в коллективной памяти южноукраинского степного социума (вторая половина XIX — первая треть XX века). Впервые в отечественной историографии автор прослеживает эволюцию исторических взглядов на амазонок и «амазонство» в дискурсах отечественных историков и коллективной памяти заурядных людей южноукраинского степного социума второй половины XIX — первой трети XX в., рассматривает трансформацию сюжетов о военной повседневности женщин в зависимости от исторических обстоятельств.

Ключевые слова: Южная Украина, устная фольклорная традиция, «народная жизнь», коллективная память, военная повседневность женщин, научное творчество И. Ролле, О. Левицкого, А. Скальковского, Д. Яворницкого, женщина-воительница.

Пятаченко Сергей. Народная культура саянов в исследовании Ивана Абрамова. В статье рассматриваются особенности этнокультуры не очень известной этнографической группы курских саянов, которым посвятил в начале XX века свое научное разыскание известный украинский краевед и этнограф Иван Абрамов.

Ключевые слова: этнографические группы, курские саяны, Иван Абрамов.

Байбурин Альберт. Своё / чужое имя (историко-культурные заметки о перемене имени). В статье рассмотрены процессы имянаречения, крещения человека, случаи изменения имени и причины (собственное желание личности, соответствие определённому историческому периоду), официальная регламентация этого (в советское время и в современной России). Автор представляет взгляды респондентов относительно влияния имени на судьбу и жизнь человека; анализирует последствия изменения имени (как русскими, так и представителями других национальностей); констатирует, что переименование вызывает переход к другой реальности, идентичности.

Ключевые слова: имянаречение, христианское имя, мирское имя, изменение именования, идентичность.

Резван Ефим. Коран как символ верховной власти (к истории «Самаркандского куфического Корана»). Статья посвящена истории двух древнейших рукописей Корана, которые были на протяжении веков символами верховной власти. Обе рукописи почитались как «Кораны Усмана» — первосписки Священного текста. Двенадцативековая судьба двух рукописей — это удивительная история, неразрывно связана с судьбами династий и государств, городов и людей, с судьбами исламской цивилизации от ее возникновения в Аравии в VII в. до торжества ислама, пережившего коммунизм на территории мусульманских республик бывшего СССР.

Ключевые слова: Коран, «Кораны 'Усмана», «Самаркандский куфический Коран», суфизм, братство накшбандийа, братство ишкийя.

Кудрявцева Анна, Резван Ефим. Перевод Корана и этнография повседневности. Анализ основных научных тенденций позволяет предположить, что новый уровень понимания важнейших проблем коранистики будет достигнут, вероятно, в течение ближайших 20–30 лет в результате завершения работ по проектам, связанных с публикацией и изучением древнейших рукописей Корана, подобным тому, что начал, но не успел довести до конца, Серджио Нойа Носеда, а также в связи с завершением серии работ по древнеаравийской диалектологии и сравнительному контекстному изучению лексики Корана и предисламской поэзии. Со временем следует ожидать появления новой серии «великих переводов». Сегодня очевидно, что эти переводы станут результатом объединённых усилий ученых разных стран. По-видимому, варианты текста на разных языках будут опираться на в значительной степени общую исследовательскую базу и национальные переводческие традиции. Появлению серии этих переводов будет предшествовать исследование, посвящённое археологии и этнографии Аравии рубежа VI–VII веков и создание сводной электронной библиотеки работ по коранистике на разных языках.

Ключевые слова: Коран, коранистика, перевод, лексика Корана, повседневность, этнография повседневности.

Станюкович Мария. Когда мужчины-жрецы обращаются к духам-помощникам шаманок: эпос, любовная магия и национальные выборы на Филиппинах. Статья посвящена явлениям, стоящим на контрапункте женской и мужской культуры, шаманизма и христианства, а также традиционной племенной культуры и современной политической деятельности, что представляет совершенно новую сферу в жизни филиппинских горцев.

Ключевые слова: ифугао, идеология, традиционная культура, женская культура, шаманство.

Бех Николай, Бондаренко Галина, Довгань Сергей, Маховская Светлана, Сиренко Сергей, Таран Елена. Козацкое село Веремеевка: попытка монографического исследования. Статья представляет собой отчет сотрудников Украинского этнологического центра (далее – УЭЦ), участников этнографической экспедиции в с. Веремеевка Чернобаевского района Черкасской области. Методом монографического исследования было зафиксировано современное состояние украинского этнокультурного наследия, прослежено трансформацию явлений народной культуры под влиянием социальных факторов, исследовано глубину исторической памяти народа.

Ключевые слова: историческая память, хозяйственная деятельность, народные знания, обряд, свадьба, рыболовство, похороны, жильё, усадьба, хозяйственная постройка.

Боряк Елена, Буйских Юлия, Воробей Ольга, Маховская Светлана, Сауляк Богдан. Современные исследования этнокультуры украинцев Подолии. В статье подводятся предварительные итоги комплексной этнографической экспедиции с участием сотрудников Украинского этнологического центра Института искусствоведения, фольклористики и этнологии им. М. Ф. Рывальского НАН Украины, проведенной в июне 2013 года в Хмельницкую область. Экспедиция работала по маршрутному методу, в результате было обследовано 17 деревень восьми районов области. Все они рассматриваются как таковые, что находятся в пределах историко-этнографического региона Подолии, а именно ее западной части. Удалось в полной мере собрать полевые материалы по различным направлениям традиционной духовной и материальной культуры украинцев, в том числе по свадебной, родильной, погребальной, календарной обрядности, устной истории, метеорологии, мифологии, гигиене, медицине, кулинарии, а также народным промыслам и ремеслам, одежде.

Ключевые слова: Западная Подолия, комплексная этнографическая экспедиция, полевой материал, материальная культура, духовная культура, традиция, трансформация.

Головко Александр, Сауляк Богдан. Путешествуя по Подолии (этнографические наблюдения участников экспедиции в Могилев-Подольский район Винницкой области). В статье представлены собственные наблюдения участников экспедиции по Подолии и ее предварительные результаты. Поскольку этнографическое изучение региона осуществлялось давно и не было целостным, целью экспедиции было избрано заполнение пробелов в исследовании традиционности, а также ее трансформаций в пространстве межэтнического взаимодействия на пограничье. Концентрируясь на методах сбора и обработки полевого материала, нами было опрошено 27 респондентов в 12-ти населенных пунктах. Собранные сведения, касающиеся устной истории, календарной и семейной обрядности, народной архитектуры, промыслов и ремёсел, могут быть использованы этнологами, историками, краеведами для дальнейших исследований.

Ключевые слова: Подолия, межэтническое взаимодействие, пограничье, материально-бытовые практики, духовная культура.

Красиков Михаил. Из фольклорно-этнографических материалов, записанных на Белгородщине. В статье представлены полевые материалы, собранные автором на протяжении 20030–2004 годов среди этнических украинцев Шебекинского района Белгородской области (РФ).

Ключевые слова: фольклор, обычай, обряд, народные знания, поверья.

Ганус (Трумко) Звенислава. Родильная обрядность на Волыни. В статье дана характеристика современного состояния сохранности и функционирования родильной обрядности населения Волыни на основе полевых этнографических материалов автора. Основное внимание сосредоточено на описании действий, которые выполняли с целью обеспечения благополучия, здоровья ребёнка в будущем и защитить его от влияния злых сил. Сделана попытка реконструировать обычаи, которых придерживались во время родов, и очистительные обряды над бабой-повитухой и роженицей.

Ключевые слова: родильная обрядность, Волынь, ребёнок, беременная женщина, роды, апотропеи, крещение.

SUMMARYS

Balushok Vasyl. A Prime of Forming the Ethnical Stereotypes in Ukrainian Political Culture (the Steppe Impacts).

The Ukrainian historiography, following the Russian one, traditionally point to a destructive impact of the steppe inhabitants on Ukrainian public policy tradition. M. Hrushevshyi accentuates this statement indicating that «a long-term struggle against the steppe bereaves a nation of vitality», weakened «the Ukrainian political organizations» and consequently, «they were falling a prey to... the more protected, better-off neighbours». This conclusion of the Ukrainian historical science's classic applies to Kyiv Rus epoch in particular.

At the same time if to take into consideration that a Ukrainian society has arisen and subsists in a perpetual contact with the steppe inhabitants, the latter could not exert a diverse influence upon the former, including the stereotypes which have laid the groundwork for a political culture. Inasmuch as the Ukrainian area of the Great Frontier arose as a completion of a row of the preceding Steppe Frontiers. But the Ukrainians and their Slavic predecessors have not had any biases against the Great Frontier's opposite side opponents. Therefore the Ukrainians that happened to reside on this Frontier have commenced regular adopting of a wide range of various cultural things from their opposing steppe neighbours. These borrowings permitted a Ukrainian society to adapt to the steppe borderland and to successfully persist amidst the adjacent nations.

The continuous ethnic and cultural contacts, with the Iranians (Scythians and Sarmatians) at first, and with quite a number of the Turkic communities [Huns-Bulgarians, Khazars, Pechenegs, Black Hoods, Polovtsians (Kipchaks), Tatars, Nogais] later on, fill the whole ethnical history of the proto-Ukrainians, and the Ukrainians proper later on. The reciprocal action of the Slavs with the steppe Iranians on Ukrainian terrains has begun as early as BCE. In the mid-1st millennium CE, in process of their settling, the Slavs have assimilated the sizeable areas of the steppe Iranians here. The ethno-political community of the Antes was of that mixed Irano-Slavic nature. Thenadays, the Ukraine's Slavs were the Hun federates, and their successors, Bulgarians, afterwards. Taking advantage of this cooperation, the Slavs dislodged the previously ruling Goths beyond Danube as well as spread their language on the greater part of Ukraine, having assimilated the other ethnical elements (Iranians, Thracians, Teutons, Celts et al.) which had resided here. During the Kyiv Rus origination, the proto-Ukrainians were essentially effected by the Khazars whose state's successor is considered by some scholars to be the Kyiv Rus proper. In addition the Slavic ancestors of the Ukrainians have continuously cooperated with the Pechenegs, Black Hoods, and Polovtsians (Kipchaks). They were closely connected with the Kyivan princes by stable political relationship. Moreover, the Black Hoods and some of the Polovtsians (Kipchaks) were included into the Kyiv Rus political system on the whole. In consequence, a sphere of Ukrainian political culture has been permanently influenced by the steppe inhabitants as well.

Thus have being formed the stereotypes which have gradually underbuilt a new type of Ukrainian political tradition, partly distinct from one having prevailed in the Kyiv Rus epoch. The Cossack state is implied which has arisen a little later. And if a political system of the Kyiv Rus had the traits typical of nomadic political organization, the Ukrainian stereotypes of the Cossack and subsequent periods having laid the groundwork of their political culture embraced very sizeable steppe constituent.

Kryvoshyi Oleksandr. The Amazons and «Amazonism» in Collective Memory of Southern Ukrainian Steppe Society's Ordinary People (the XIXth – Early XXth Centuries). For the first time in the native historiography, the author traces a historical evolution of views on the Amazons and «Amazonism» – the women's military traditions – in the discourses of the native historians and in collective memory of Southern Ukrainian steppe society's ordinary people of the 2nd half of the XIXth till the early XXth centuries.

Seeking for the «traces» of the women's wartime activity traditions through VII BCE – XVIII CE in steppe Ukraine cultural space the author directed his research attention at the complexes of written and verbal (folkloric) sources – legends, narrations and historical songs recorded within the range of Ukrainian part of the Northern Azov Region and Dnieper Basin. The dissection of folkloric material argues that an overwhelming majority of verbal historical sources contains the women's wartime activity scenarios. They stood for the ascertained (typologized) elements of Southern Ukrainian steppe society's everyday life and not for the objects of derision of women's military initiatives. The presence of Amazonian traditions in the Northern Azov Region and Dnieper Basin cultural space (appreciating the natives' recitation of women's daily practice typifications and their retention in historical memory) becomes especially outlined against the background of the locals' armed confrontation with the assailants. In the late XIXth century in southern Ukrainian town Melitopol, according to the words of the last nomads-Nogais, a regional ethnographer P. Dziakovych recorded a legend about a horde of women-warriors which has resided in the tract *Kız-Yar* (*Kız* for *girl*, *Yar* for *ravine*). These bellicose females, according to the recipients' words, were able to excellently fight with cold steel and shoot the arrows, to ride the horses and continually defeat the males in action. These women-warriors were ruled and engaged in hostilities by a queen of exceptional beauty. The narration «Nastia's Grave», recorded by a historian D. Yavornytskyi in the 2nd half of the XIXth century near to modern city Dnipropetrovsk, relates the military activities of a courageous woman-warrior, leader of a Cossack detachment named Nastia. This here Nastia wore a menswear, a cap and had a weapon mix.

The information on the steppe women military activities is being furnished in the verbal and written sources of the 2nd half of the XVIth – the XVIIIth centuries. Nevertheless the Ukrainian scientific space of the XIXth – the early XXth centuries was filled with the A. Skalkovskiy, P. Kulish, and D. Yavornytskyi-worded historiographical stock phrases concerning a ban against women to appear within the range of Sich Cossack encampment and a Zaporozhye Cossacks' snub to women and family obligations. As few as owing to the emergence of the works of M. Kostomarov, V. Antonovych, Y. Rolle, O. Levytskyi, M. Hrushevskiy, and N. Mirza-Avakianz in scientific space, the Cossack Zaporizhzhia's everyday life of women in wartime has been given coverage.

The examination of the sources produced by the «silent majority» – the Steppe Ukraine ordinary inhabitants – from the standpoint of presence of women's experience in participation in the VIIth BCE – XVIIIth CE battles, revolutions and local armed conflicts in the Northern Azov Region and Dnieper Basin cultural space discovers a whole unexplored «planet» named «Ukrainian history of women's everyday life in wartime» in its theoretical multidimensionality and socio-cultural practices.

Piatachenko Serhii. Folk Culture of the Sayans in the Ivan Abramov Research. At the border of Polissia and Sloboda Ukraine, in the immediate vicinity of the neighbouring or surrounding Ukrainians, a few interesting ethnographic groups have long since resided: *Horiuns* (Sumy Region), *Sayans* (Kursk Region), *Polekhs* (Orel–Kaluga Region), Tsukans (Voronezh Region), which are generally referred to Russian (Great Russian) nationality. The scientific community has been notified about these ethnographic groups as early as the late XIXth century.

The Ivan Abramov's research paper «On the Kursk Sayans» came out in 1906. It was a synthesizing work which summarized the then present information on the Sayans as an ethnographical group and suggested a number of new findings and reflections. The Sayans were discovered for the researchers at the end of the XIXth century thanks to the endeavours of M. Dobrotvorskiy, H. Boikov, Y. Markov, M. Halanskyi who published a few studies concerning the Sayans. I. Abramov went on and outlined a territorial locating of the Sayans pointing out that they dwelled on the Kursk lands, predominantly around the long-standing friary – the Kursk Root Hermitage of the Nativity of the Virgin Mary. I. Abramov performed a sufficiently minute analysis of the Sayan ethnographic peculiarities, and acquaintance with them entailed a wish to research an ancient garments. It was a garments and its singularity that have become a trademark of the Sayans. I. Abramov also paid attention to the traditional ways of housekeeping of the Sayans, as well as to their dwelling and anthropological type. No less unique a feature of the Sayans was their patois indicating proximity not only to the Russian language but also to the Middle Polissia dialect of Ukrainian language.

The vagueness of many questions pertinent to the Sayans as a singular ethnic group neighbouring in close proximity to us generates a necessity to take a modern view of their specificity and origin, from the positions of independent science of our country. It might as well be a prospective research of genesis and development of the Sayans being closely connected with the Ukrainian ones.

Baiburin Albert. Own / Alien Name (Historical and Cultural Notes on Name Change). The article emphasizes that any name has formerly appertained to someone else (e.g. mythological character, saint, relation), so it unites people both temporarily (nowadays towards thenadays), and spatially (all living humans are the same name bearers). The author analyzes one of the most important rites in a newborn child's life – a *naming*, while discovering the peculiarities of this sacrament (when christening, who was entitled to name, how they chose a proper name).

A considerable attention is concentrated upon a name change regulation; particularly it is pointed out that a name changed due to a change of spiritual status, in connection with a change of social environment, for instance, in case of enlistment, entrance to seminary, appearance before the footlights or in the circus, etc. The author also mentions the 1825 Edict on the Indecent Surnames Change, a name selection for patriotic and practical reasons and so on.

A. Baiburin indicates that in the pre-war years, a name (surname) change procedure has been controlled by the decrees of the USSR Supreme Soviet Presidium, and the decisions about such a change have been taken either by the Council of Ministers of any of the autonomous SSR, or by a regional executive committee, or a district executive committee (in Moscow and Leningrad – a city council). In the post-war times, there have been no important procedural amendments, nevertheless no surname changes for the persons being under examination or jurisdiction, or with previous convictions, have been allowed, as well as for those who have been objected by the authorities.

The author enumerates the valid reasons for surname, name, patronymic change, and reveals the peculiarities of the name change practice in the Soviet and post-Soviet periods, explaining that in the 1970s–1980s, name choice and change have been determined in many respects by some sort of fashion for the original names.

The scholar also indicates that the 2000s' most important change of attitude towards name is that the latter gradually ceases to be taken as only and lifelong, it could and even should be altered if the inner harmony demands that. The particular policy towards name change concerns a replacement of a national passport name by its Russified version (particularly typical for the Jewish population) and essentially consists in general strategy of the assimilation with Russian-speaking environment which has surely started since earlier than the Soviets. The author sequentially considers the diverse variants of a person's renaming due to one's beliefs and corresponding epoch taking it up to the present.

The author states that the modern society begins getting accustomed to life with plenty of names: besides many usual official and unofficial ones there have appeared the names which are used in virtual reality, being frequently apprehended by their bearers as more appropriate than their real passport names. The documentation reality (which an official passport name is part of) becomes one of many realities in which a person can act with a nickname. In the situation, an official name change discontinues to be a unique mode of changing one's identity. The transition from one reality to another is automatically attended by a name change. There has appeared a possibility not only to choose a name on one's own but also to live with many different names each corresponding to its appropriate reality. Such a *multinomialism* can not but be reflected on an identity structure, a permanent complication of which in its range has the absolutely schizophrenic prospects properly unreflected as yet.

Rezvan Yukhym. Quran as a Supreme Power Symbol (Towards the History of «Samarkand Kufic Quran»). The Sufi doctrines and their adepts made an outstanding contribution to the development and formation of a multidimensional phenomenon of human cultural history which is concisely designated by the word *Quran*. This contribution, among others, embraces an elaboration of the principles of a text's allegorical interpretation that have underlain a hundred of works being an important component of Islamic religious culture. The peculiarities of the Sufi religious doctrine had the most immediate effect on a pattern of use of the Word *Allah* in religious practice, on a decorative appearance of the Quran manuscripts and the near-Quran literary monuments.

The article deals with a history of the two oldest Quran manuscripts being the supreme power symbols through the centuries. Both manuscripts have been respected as the Uthman Qurans — the primary sources of the Holy Book. One of them had been long kept in the National Library of Russia in St Petersburg; a considerable fragment of another one is still a part of Petersburg academic collection of the eastern manuscripts. They are really the ancient handwritten copies of Quran, a painstaking search of which is undoubtedly important for an analysis of Quran textual fixation and the early period of its existence. The 12-centuries history of these two manuscripts is a part and parcel of the destinies of dynasties and states, cities and people, of the destinies of Islamic civilization from its beginnings in Arabia in the VIIth century to the triumph of Islam which has gone through Communism in the former USSR Muslim republics' territory.

The analysis of the Uthman Qurans' existence history on the Central Asia territory displayed that the manuscripts as the precious relics are being passed on among the Sufi brotherhoods. The history of one of these manuscripts, so called «Samarkand Kufic Quran», has been studied full and particular, however since the early XVth century. No one wrote any reliable line on what had happened with this copy of Quran until the mentioned time. It is known that for a long period it was one of the most important Naqshbandiyya Order relics. The history of another manuscript has leaked out not long ago. Since the turn of the XVth—XVIth centuries it has belonged to the Ishqiyya Order. Both orders (Naqshbandiyya and Ishqiyya) used the sacred texts as the original banners. The possession of these ancient manuscripts becomes a forcible argument in political combat as well as their careful preservation — a pledge of success. In our opinion the circumstance proper has ensured the preservation of a number of the oldest handwritten copies of Quran.

Kudriavtseva Anna, Rezvan Yukhym. Translation of Quran and Everyday Life Ethnography. In the modern era, a phenomenon of everyday life is an object of great attention on a part of the representatives of a complex of scientific disciplines, including the linguists, and particularly the translators of Quran — a Holy Book of Islam, in which every new generation finds out something new. It is obvious a priori today that without knowing Inland Arabian everyday life ethnography, without drawing on the data of modern archeology it is absurd to say about the scientific approach to the Quran translation. In the meanwhile, it must be admitted that a considerable extent of the materials of different quality, more or less closely related to the Arabian everyday life at the time of the Prophet, is still disembodied and fully unexplored.

The analysis of the main scientific tendencies permits us to assume that a new level of the most important Quranistic problems' understanding will be achieved most likely through the 2020s—2030s owing to completion of the searches according to the projects connected with publication and examination of the oldest Quran manuscripts similar to an initiated but unconsummated project of Sergio Noya Nosedá as well as in consequence of conclusion of a series of researches on Ancient Arabian dialectology and comparative contextual study of Quran vocabulary and pre-Islamic poetry. The forthcoming of a new series of «Great Translations» is in store. It is evident today that these translations will be a result of the integrated efforts of different countries' scientists. The odds are that the text variants in different languages will be based on the substantially common exploratory resources and the national translation traditions. The appearance of this series of translations will be preceded with the researches devoted to the VIth—VIIth centuries Arabian archeology and ethnography and creation of the combined e-library of Quranistic works in different languages. Nevertheless, the above-stated does not mean in any way that today we have to barely wait for the fruits of this enormous work by the international scientific team.

The undertaken research, which made possible thanks to use of method of comparative contextual and diachronic analysis of the Quran vocabulary's lexical and semantical groups on basis of their juxtaposition with the linguistic materials of the epoch (the VIth—VIIth centuries) and the common Semitic lexical fund, made it possible for us to reveal and describe the most important structures of everyday life (trade, cult, cattle-breeding, farming, handicrafts and trades, settled dwelling complex,

domestic lifestyle, and domestic culture). At the same time, the article analyzes not only etymology of the material life-related terms but also a model of their dissemination.

Staniukovych Mariya. When the Men-Priests Appeal to the Spirit Guides of Women-Shamans: Epos, Sexual Magic and Philippine General Election. The article deals with the phenomena set in contrast between the female and male cultures, between Shamanism and Christianity, as well as traditional tribal culture and modern political activity presenting a quite new sphere of the Philippine highlanders' life. The province of Ifugao, a treasury of the Philippine archipelago's traditional culture, has been protected until recently by a head-hunting practice.

The Ifugao culture is scrutinized almost the best of all other Philippine ethnic groups. The quality of these researches is not inferior to their quantity. However, Shamanism as a separate Ifugao cultural phenomenon has been not only described but also even designated. The researchers concerning themselves with Ifugao religion gave their minds to an exceedingly brilliant male ritual life whereas a female ceremonial realm remained practically unexplored.

The Ifugao people distinguish the three principal types of ritual experts: men-priests, and women – shamans and *hudhud* epic narrators.

The functions of shaman and epic narrator are combined within one woman, or at least within one family, being inherited by female side. The heroes-predecessors, whom the *hudhud* (the female epic narratives) relate to, often play a key role in Shamanistic practice. The mission of an Ifugao woman-shaman is a diagnosing and treatment of children, a mental treatment, a dead person's psyche transference onto the netherworld, and maintenance of flow of rice, hens, and pigs' souls from there.

Seemingly, among the Ifugao ritual experts, there is an appointed specialization, but no unbending and impenetrable confines exist, because the traditional culture is ductile. The functions of priest, shaman and epic narrator are cognate, and only some accents differ: intellectual functions – in the male rituals, emotional and spiritual ones – in the female ceremonies. Nevertheless, the elements of either of them are detected in both traditions.

Borysenko Valentyna. Modern Changes in Ukrainian Wedding Rituals (By Way of Example of Ivcha Village, Lityn District, Vinnytsia Region). In a thesis of V. K. Borysenko «Modern changes in wedding rituals» (on the example of the village Ivcha, Litynskyi region, Vinnytska oblast) describes the transformation of a traditional wedding based on comparative analysis. During centennial length of time many historical events that influenced on evolution of traditional culture, have taken place. The two world wars, Holodomor of 1932–1933 had a deforming influence on folk traditions, customs and rituals. The short period of the reestablishment of culture falls on the postwar period, but since the end of the 1960s active intervention of the state in the development of traditional culture, particularly in family rites, has begun. Massive atheistic propaganda, prohibition for teachers, students, pupils against taking part in folk calendar holidays, spreading by the specially established Commission attached to Council of Ministers on introduction of the Soviet rituals of the standardized scenarios of conducting not only the solemn registration of marriage, but even the wedding feast, could affect the significant changes in folk culture.

In spite of external intervention in development of rituals, folk tradition firmly opposed to the transformations and its components remained the most stable. It refers to the ritual baking of main wedding bread – *korovay*, ritual song's accompaniment of main wedding ritual actions, making wedding paraphernalia etc. From the end of the 1960s until the beginning of the 1970s, on the whole, traditional structure of the folk wedding with some new changes had been remained. However, an accelerated urbanization has made a number of changes in celebration of a family rite – the wedding.

From the 1980s under conditions of urbanization and globalization active changes in traditional wedding has occurred, loss of important components of national culture became noticeable. The wedding party started to be held at restaurants more frequently. Customs of baking *korovay* have been transformed. Now people order it at bread factories or bakeries. Ritual wedding songs had been reduced to a minimum, popular music and songs had been spread instead. Unlike traditional ceremony, which was led by a matchmaker, all wedding ceremony activities were accompanied by wedding songs, now a hired outside person called *tamada* leads the wedding. Usually, this person doesn't know any folk traditions and uses games like sporting competitions, thereby many new games that could be held indoors, are appearing. Some elements of Western-style wedding like throwing wedding bouquet by the bride, wedding cortege to famous places for a photo shoot, hanging up locks on bridges as a sign of continuity of marriage etc. have become popular lately. But even now folk customs partly remain at a modern Ukrainian wedding.

Bekh Mykola, Bondarenko Halyna, Dovhan Serhii, Makhovska Svitlana, Sirenko Serhii, Taran Olena. Cossack Village Veremiivka: An Attempt of Monographic Research. Modern international experience in the sphere of ethnology and cultural anthropology testifies growing interest to local communities, prevalence of methods of the included research, long studying of one separately chosen sociocultural object over the biographical and sociological. The scientific method named «monographic research of a village» was widespread and productive in the Ukrainian ethnology in the late 20's of the XX cen. Later it wasn't used almost, and nowadays again became one of perspective methods of applied researches. Scientist of the M. T. Rylskyi Institute of Art, Folklore Studies and Ethnology of the National Academy of Sciences of Ukraine as a part of

the staff of department Ukrainian ethnological center, candidates of historical sciences H. Bondarenko (the head of expedition), O. Taran, S. Makhovska and junior researchers S. Dovhan, S. Sirenko, M. Bech during July 22–28, 2013 made an attempt of monographic studying of Cossack village Veremiivka, which is known for the rebellious history typical, national liberation movements of the 1920's. In recent history Veremiivka filled up sadly the list of «flooded villages».

The purpose of expedition was to record a current state of the Ukrainian ethnocultural heritage, to retrace a transformation of the national culture under the influence of social factors, to investigate depth of public historical memory. For six days about 60 old residents of the village of age from 67 to 100 years were interrogated. The received data on the national religiousness, traditional crafts, economic occupations, national cookery, family and calendar ceremonialism, oral stories about Famine-Genocide, World War II and resettlement. From participants of folklore collective (art director Ropai H. H.) it is written down examples of songs of the village: Christmas carols, wedding and lyrical songs. Thanks to assistance of employees of a private historical and ethnographic museum of Veremiivka «The Cossack Lands of Ukraine» members of expedition partially reconstructed a local wedding ceremony. They used for it elements of national clothes from funds of the museum and also transport, the inhabited and architectural constructions located on the territory of the museum.

Forms of local identity of the population were studied. In family archives of many inhabitants of Veremiivka there are documents which testify their belonging to old Cossack, noble stocks. But people don't dare to publish these documents because of fear of repressions which they have in genes. In the 1950's building of the Kremenchuk hydroelectric power station on the Dnipro became a reason of flooding and resettlement of considerable part of settlements along the riverbed of Dnipro. Veremiivka was one of such villages. Preparation of the territory for flooding lasted for several years.

Complex nature of research of one village during a week didn't exhaust all possible subjects. On the contrary, new unexpected plots of stories on oral history, descriptions of ethnographic plots and modern cultural realities of the village appeared. The source of spreading of historical and ethnographic information are two museums – a local history rural museum and private historical and ethnographic museum «Cossack Lands of Ukraine» based by the native of Veremiivka Nediak V. V.

Boriak Olena, Buisykh Yuliya, Vorobei Olha, Makhovska Svitlana, Sauliak Bohdan. Modern Researches on Podillia Ukrainian Ethnoculture. The article makes preliminary conclusions of ethnographic research expedition, organized by researchers of «The Ukrainian Ethnological Centre» in June 2013 to Khmel'nyts'k *oblast'*. Route method of investigation was applied to 17 villages of eight *rajons* of the named *oblast'*. These villages are traditional believed to be the part of Podillia as a historical-ethnographic region, namely – its Western part. The researchers managed to gather fieldwork materials in complex. The latter represents various directions of traditional spiritual and material culture, in particular, of wedding, maternity, burial, calendar rituals, oral history, meteorology, mythology, hygiene, folk food, wood processing and crafts, clothes etc. Held expedition allowed to record huge data set of valuable material and to see both a degree of tradition preservation and its transformation.

The expedition gathered material about peculiarities of the crafts, in particular, of a cooper one, production of the means of conveyance etc. Absence of brightly expressed specialization of the craftsmen is recorded as a specificity of the region. Now it had narrowed to the frames of carpenter's business and production of household implements. Research of traditional clothes of Podillia Ukrainians revealed that respondents' memory about complex of traditional clothes has almost gone. Sporadic evidence about peculiarities of Podillia chemise and shirts were recorded. Some expedition participants managed to gather description about peculiarities of apron production and decoration. Information about ways of fabric coloring was noted.

As fieldwork materials have indicated, in a family there was not strict division of duties between a man and a woman. Respondents' parents were mostly adherent to democratic principles of children upbringing. Maternity-wedding and burial cycles of rituals are present of the filed notes in all traditional (for a given region) components. In parallel terminological specificity of the rituals was recorded, including the names of corresponding personages, ritual actions and object symbols. Of special interest are prohibitions and warnings, connected with behavior of pregnant women, brides and bridegrooms, burial ceremonies participants and a deceased man or woman itself. Mythological stories as well as notion about the mythological personages were recorded in every locality. Both first and second components have revealed their vitality. The stories contains a set of traditional plots, and thus remains extremely instructive.

Holovko Oleksandr, Sauliak Bohdan. Travelling over Podillia (Ethnographic Observations Made by Members of the Expedition to Mohyliv-Podilskyi District of Vinnytsia Region). This article presents the personal observations of participants of ethnographic expedition to Podolsky Transnistria and its preliminary results. The trip, that was conducted during 9–19 July 2013, took place as part of a planned themes of «Ukrainian Ethnological centre», learning, in particular, Ukrainian ethnos in the space of modern inter-ethnic cooperation on the border area.

The feasibility of the choice of direction and making the route of the expedition was caused, primarily, by the fact, that the last substantial ethnographic study of this area was conducted in the second half of the nineteenth century by A. Afanasyev-Chuzhbynsky and The South-West department of The Russian Geographical Society, headed by P. Chubinsky, and fragmentarily – while «The Regional Historical and Ethnographic Atlas of Ukraine, Belarus and Moldova» and the volume

«The Vinnitsa region» were prepared for publication. However, the holistic analysis of the ethnoculture in the region is still not implemented. Therefore, the objective of this expedition is to complement the existing gaps in the research of tradition life and its transformations in the space of inter-ethnic interaction in the Ukraine-Moldova border area.

Using the methods of fixation, processing and analysis of field materials, we explored the 12 settlements, located, directly, in the Ukraine-Moldova borderlands (village Bernashivka, Lypchany, Kozliv, Nahoryany, Liadova, Yaryshiv, Sloboda-Yaryshivska, Serebriya, Nemiya, Bronnitsya, Olenivka, Yaruha). We interviewed 27 respondents, who are Ukrainian, natives and permanent residents of these villages.

The collected data deals with the oral history, calendar and family rituals, folk architecture, handicrafts and trades of the local population. Previously reviewing this information, we find many similarities between the Moldovan and Ukrainian in Transnistria, particularly, in the households, clothing, food, winter calendar rituals, names of the relationship in the family traditions etc.

It could be concluded that the boundary region of The Podolian Transnistria has an unique ethno-cultural coloration. In some ways different domestic and spiritual practices of the local population can be explained through a specific landscape and climate, historical and social conditions, as well as through the direct contact with the Moldovan surroundings.

The results of the expedition can be useful to anthropologists, sociologists, historians, ethnographers and other stakeholders for further research.

Krasykov Mykhailo. From the Folkloric and Ethnographic Materials Recorded on the Belgorod Lands. In 2003–2004, the Kharkiv Union of Ethnographers and Folklorists conducted three expeditions to the Ukrainian villages in Shebekino District of Belgorod Region, Russia – a historical territory of Sloboda Ukraine.

From the Ukrainian elderly people (predominantly women born in 1915 to 1942), the author collected the folk materials in the following fields of lore, customs and rites: signs and superstitions relative to days of week (Monday, Tuesday, Friday, and Sunday), agronomy (vegetable growing, lunar phases and corresponding household and family occupations), aviculture («auxiliary» coins), meteorological (earliest thunder, «a lightning will set a hut on fire») and astronomical (crescent moon, leap year) phenomena, folk medicine (inebriety, hiccup, oscitation, infantile paralysis, fuss, jinx), and demonology (brownie, child intimidation), as well as folk courtesy (feast, rules of table conduct, obscenities) and everyday magic («what one should take along while going to the law»).

Hanus (Trumko) Dzvenyslava. Birth Rites on Volyn. Maternity rituals of the Volyn population consist of a system of customs and traditions that clearly show change and extinction of old traditions and formation of new ones, intergenerational experience sharing. Preservation and maintenance of a large number of maternity rituals are caused by many factors: socioeconomic background, ethnic and cultural traditions. Local differences in ritual performance were minor. They were manifested only in certain aspects concerning attributes and ritual actors, custom similarity was in their meaning and time of performance.

Prenatal customs of the population of the area under study consisted of magic warnings and beliefs of imitation nature, particularly, prohibitions which limited the behavior of a pregnant women. Most of these prohibitions have medical and safety value and were aimed at making for the birth of healthy children.

Rituals performed during childbirth are less recorded. It certainly can be attributed to the age of the respondents as most women interviewed gave birth to children already in hospitals, although, despite this fact, some respondents still remember the names of the grandmothers who «tied the navel.» The process of childbirth, except for rational actions, was accompanied by a number of magic rites that tried to ease childbirth to a woman in birth.

Lack of understanding of causes of a child death or his/her illness by rural people contributed to formation of beliefs in evil spirits and bad looks. According to people's beliefs, a child from his/her birth till church baptizing was exposed to evil forces especially easy. To secure against it, parents used different apotropaic charms and carried out apotropaic rituals. The important moment is the first bathing of a child where for religious-protective reasons holy water and herbs were added.

The population of Volyn paid considerable attention to rituals with the help of which people tried to influence the future of a child, to ensure happiness and well-being for him/her. Actually, rituals performed on the day of child baptizing were aimed at realizing this idea, especially during the festive meal that symbolized a ceremonial joining of a newborn to the family circle.

For lack of competent help in the villages of Volyn parents tried to treat their child by themselves using various magical acts. The respondents do remember ways of treatment associated with the return of sleep to a child.

Thus, on the basis of the field data, it can be concluded that the customs and rituals associated with childbirth which exist in the villages of Volyn region remain traces of ancient pre-Christian beliefs and symbols despite parallel practising with Christian rites.